Міністерство освіти і науки України
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва в умовах закладу загальної середньої освіти

здобувачки IV року навчання групи
СПб12240з Соціальна педагогіка першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Соловей Надії Дмитрівни

Наукова керівниця:
Денисюк Олена Миколаївна, доцент кафедри;
доцент, кандидат педагогічних наук

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Соловей Н.Д. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва в умовах закладу загальної середньої освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Бакалаврська робота за спеціальністю 231 «Соціальна робота». за освітньою програмою 231.00.02 «Соціальна педагогіка». – Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Київ, 2026.

У бакалаврській роботі проаналізовано особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти, визначені особливості їх соціально-психологічних проблем. Охарактеризовано можливості використання засобів мистецтва у соціально-педагогічній роботі з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти. Детально досліджено стан соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми, визначено зміст та форми застосування мистецьких практик у діяльності соціального педагога на базі Ліцею №262 міста Київ. Розроблено методичні рекомендації щодо організації мистецько-орієнтованої соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти.

Ключові слова: *соціальна адаптація, внутрішньо переміщені сім'ї з дітьми, засоби мистецтва, заклад загальної середньої освіти.*

SUMMARY

Solovei N.D. Social adaptation of internally displaced families with children through art in a secondary education institution. - Qualification work.

Bachelor's thesis in specialty 231 «Social Work». - Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, 2026.

The bachelor's thesis analyzes the features of social adaptation of internally displaced families with children in the conditions of a general secondary education institution, identifies the specifics of their socio-psychological problems. The possibilities of using art means in socio-pedagogical work with internally displaced families with children in the conditions of a general secondary education institution are characterized. The state of social adaptation of internally displaced families with children is studied in detail, the content and forms of application of artistic practices in the activities of a social pedagogue on the basis of Lyceum № 262 of Kyiv are determined. Methodological recommendations for organizing art-oriented socio-pedagogical work with internally displaced families with children in the conditions of a general secondary education institution have been developed.

Keywords: *social adaptation, internally displaced families with children, means of art, general secondary education institution.*

ЗМІСТ

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ СІМЕЙ З ДІТЬМИ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 9

1.1. Діти з сімей ВПО як об’єкт соціальної адаптації 9

1.2 Особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти 14

1.3 Мистецтво як ресурс соціальної адаптації та психосоціальної підтримки внутрішньо переміщених сімей з дітьми 21

Висновоки до першого розділу 32

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МИСТЕЦТВА В СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ ВПО В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 34

2.1. Аналіз досвіду використання мистецтва в роботі з дітьми з числа ВПО 34

2.2. Методичні рекомендації щодо організації мистецько-орієнтованої соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними сім’ями з дітьми в закладі загальної середньої освіти 47

Висновоки до другого розділу 51

ВИСНОВКИ 53

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 55

ДОДАТКИ 60

Перелік умовних позначень

ЗЗСО – заклади загальної середньої освіти

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ПТСР- посттравматичний стресовий розлад

ВП- внутрішньо переміщені

ВСТУП

Повномасштабна війна в Україні спричинила масштабне внутрішнє переміщення населення. Порушення соціальних зв'язків та руйнування звичних моделей життя ставлять перед сім'ями вимушених переселенців завдання адаптації до нових умов та відновлення психологічних, розумових та фізичних ресурсів, а також соціального статусу, тому питання соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми набуває особливої актуальності. Особливо стресовою і травматичною ситуацією ці події стали для дітей, які опинилися в умовах вимушеної адаптації до нових соціальних та освітніх середовищ.

Дослідженню окремих аспектів соціальної адаптації і дезадаптації особистості присвятила свої праці Ю. Хачатурян [35, 37]. Проблеми соціальної адаптації молодших школярів із сімей ВПО розкрито в дослідженнях К. Ковязіної [15], І.Трубавіної [32] та інших. До питання адаптації дітей внутрішньо переміщених сімей та організації їхнього змістовного дозвілля звертається Ю. Жданович [9].

Соціальну адаптацію внутрішньо переміщених осіб вивчали С. Волошин, Н. Корпач, Л. Овчарова, Є. Пашкова, Ю. Песоцька, І. Сидорук; технології соціальної роботи з ВПО досліджували Д. Афанасьєв, Н. Гордієнко, Н. Гусак, М. Дибаш, Р. Жиленко, Т. Каменщук, А. Конончук, І. Мельник, М. Навошицький, Т. Семигіна, І. Трубавіна, С. Трухан, М. Школяр та ін.

Сьогодні заклади загальної середньої освіти надають допомогу в соціальній адаптації внутрішньо переміщеним сім'ям з дітьми в новій громаді та освітньому середовищі. Освітнє середовище, таким чином, виступає не лише простором здобуття знань, але й ключовим фактором соціальної адаптації.

У сучасних умовах одним з найефективніших методів успішної адаптації дітей з внутрішньо переміщених сімей до нових соціокультурних умов є засоби мистецтва, які виступають інструментом соціальної взаємодії та інтеграції. Мистецтво відіграє особливу роль у адаптації внутрішньо переміщених сімей з

дітьми, які внаслідок переміщення стикаються не лише з втратою звичного місця проживання, але й з порушенням соціальних зв'язків, зміною навчальних закладів та колективів, а також психологічними наслідками пережитого стресу (О. Вознесенська, Я. Паніна, О. Касумова, Н. Квітко).

Засоби мистецтва виступають ефективним інструментом емоційного самовираження, зниження тривожності та налагодження соціальних контактів у дітей. Таким чином, дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва є надзвичайно важливим. Саме тому, актуальність даного питання і обумовила вибір теми дослідження: «**Соціальна адаптація внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва в умовах закладу загальної середньої освіти».**

Об'єкт дослідження – процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО) засобами мистецтва.

Предмет дослідження – особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва в умовах закладу загальної середньої освіти.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та дослідити особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва та розробити методичні рекомендації для фахівців щодо застосування в умовах закладу загальної середньої освіти.

Відповідно до мети визначено наступні завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні засади соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти та визначити особливості їхніх соціально-психологічних потреб.
2. Охарактеризувати можливості використання засобів мистецтва у соціально-педагогічній роботі з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми.
3. Дослідити особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва в умовах закладу загальної середньої освіти.

4. Розробити методичні рекомендації щодо організації мистецько-орієнтованої соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти.

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети використано комплекс методів наукового дослідження:

1) теоретичні - аналіз, узагальнення психологічної, науково-методичної літератури для з'ясування сучасного стану досліджуваної проблеми; формулювання висновків.

2) емпіричні - емпіричне дослідження констатувального характеру з метою дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва в умовах закладу загальної середньої освіти.

3) обробка даних для узагальнення та систематизації результатів дослідження.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 61 сторінку, з них основного тексту 54 сторінки. Список використаних джерел налічує 40 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ СІМЕЙ З ДІТЬМИ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА В ЗЗСО

1.1 Діти з сімей ВПО як об'єкт соціальної адаптації

Діти із числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО) - це неповнолітні, які стали частиною внутрішньо переміщених родин або були вимушені залишити свої місця проживання разом із батьками чи опікунами через збройний конфлікт чи інші фактори, що загрожують їх життю та безпеці. В силу свого віку вони потребують особливого захисту та підтримки. Необхідно зазначити, що внутрішньо переміщених дітей слід розглядати як дітей, які потрапили в складні життєві обставини, пережили кризову ситуацію, для яких важливе значення має входження в нове соціальне середовище, відновлення психологічного та емоційного стану. Тому для зазначеної категорії дітей варто говорити про соціально-психологічну адаптацію. Це зумовлено тим, що соціальна адаптація тісно пов'язана з психологічною, що «спонукає людину до адаптивної діяльності». Для дітей із числа ВПО окрім соціально-психологічної адаптації, важливе значення має соціокультурна адаптація, оскільки діти з внутрішньо переміщених сімей мають пристосуватися до нового культурного середовища [9, с. 206-207].

Своєю чергою, соціальна адаптація дітей із числа ВПО визначається як процес їх активного пристосування до умов нового соціального середовища, прийняття його цінностей і норм, формування адекватної системи стосунків із приймальною громадою, інтеграції в соціальні групи нового поселення. Ю. Жданович наголошувала, що результатом адаптації дітей з внутрішньо переміщених сімей є їх адаптованість до нових умов поселення, що характеризується здатністю особистості задовольняти свої потреби в будь-якій ситуації в конкретному соціальному середовищі, а також виконувати такі функції:

• адекватно сприймати навколишню дійсність і власну особистість;

• адекватно будувати систему відносин і спілкування з іншими;

• бути здатними до навчання, організації дозвілля та відпочинку [26, с. 71-72].

До основних проблем адаптації дітей із сімей ВПО до нового соціокультурного середовища вчені відносять: соціокультурний бар'єр в умовах регіональної специфіки; відмінності в системах цінностей, самоідентифікації і самореалізації; а також фізичні, психологічні та соціальні труднощі [17, с. 79]. Найважливішою проблемою дітей ВПО є труднощі вживання в нове середовище спілкування: стан відчуженості і знедоленості, тривожності та психо-емоційної напруги, агресивності й підвищеної конфліктності [29, с. 324].

Діти психологічно вразливі, їм важко будувати нові стосунки на новому місці проживання, а рухатися в своєму звичному напрямку часто майже неможливо. До основних проблем, які спостерігаються у внутрішньо переміщених дітей, належать:

1) порушення когнітивних процесів: розлади мислення, погіршення пам’яті, труднощі концентрації уваги;

2) невротичні реакції: стресове виснаження, фобічні реакції, порушення сну и апетиту;

3) функціональні розлади: регрес поведінки та психосоматичні розлади;

4) емоційні та поведінкові порушення: реакції протесту, підвищена плаксивість та капризність у дітей молодшого шкільного віку, часті зміни настрою;

5) проблеми пов’язані із спілкуванням: несформованість адекватних соціально-комунікативних навичок, страх і недовіра або агресія і дратівливість стосовно оточення, можлива надмірна залежність від думок оточуючих;

6) порушення взаємовідносин в сім’ї: зміна соціальної ситуації та обов’язків у родині часто змушує дітей і підлітків «включатися» в дорослі проблеми, до яких вони можуть бути не готові [18, с. 23-24].

Діти із числа ВПО є особливо вразливою категорією, вони переживають вимушене переміщення в період формування особистості. Дослідження UNICEF, Save the Children показують, що найбільш поширеними ризиками для дітей ВПО є підвищений рівень тривожності, агресивність, соціальна замкненість, депресивні стани та схильність до небезпечної поведінки. Психологічні дослідження, проведені за участю ЮНІСЕФ та МОЗ України, показують, що

значна частина дітей ВПО мають ознаки тривожних розладів, симптоми посттравматичного стресового розладу та депресивні розлади [39, с. 678-679]. Психологи зазначають, що особливо страждають діти віком від 3 до 15 років, оскільки діти до трьох років легко розлучаються з попереднім місцем проживання, а дитина старше п'ятнадцяти років здатна сприйняти переїзд на нове місце більш раціонально, ніж у молодшому віці. Саме тому в ситуації різкої зміни комфортного середовища проживання дитині віком від 3 до 15 років легко можна завдати психічної травми, що призводить до різних розладів емоційно-вольової сфери та може спричинити суттєві психологічні зміни у їх поведінці. Тому однією з головних складностей для дітей з внутрішньо переміщених сімей стає психологічна, що виявляється в:

- порушенні психоемоційного стану здоров'я: погіршення комунікативного спілкування з оточуючими; втрата розуміння дорослих, поява дратівливості, агресивності, тривожності, відсутності довіри до інших; поява відчуття самотності, ізольованості та власної неповноцінності;
- ускладнення процесу соціалізації та якості виховання: порушення шкільної дисципліни, поява труднощів у навчанні, що призводить до ускладнення формування особистості [15, с. 2-3].

Ситуація війни характеризується великою кількістю травмівних подій. Травмівна подія - це подія, яка сприймається особою, як загрозлива для її життя або здоров'я чи для життя або здоров'я близької людини, або особа була впевнена чи думала що це явна загроза. Для внутрішньо переміщених осіб найбільш актуальними травмівними подіями є:

- зруйнований будинок;
- переїзд з одного місця проживання до іншого;
- відокремленість від членів сім'ї.

За віковими особливостями переживання травм війни маємо: досліджуваним віком від 13 до 18 років найбільше властиві такі травми війни як:

- 97,86% - відокремленість від членів сім'ї (найчастіше від батька), нерідко переміщення без обох батьків;

- 97,88% - смерть домашніх тварин;
- 91,49% - переїзд на гірше місце проживання;
-77,65% - численні смерті членів родини і друзів [21, с. 27-28].

Травмуючі обставини залишають дитину без стабільного, безпечного та підтримуючого оточення, яке є необхідним для нормального розвитку. Дорослі не можуть приділяти вихованню і проблемам дітей стільки уваги, скільки приділяли раніше. Батьки, переживаючи тяжкий стрес та кризу ідентичності, не завжди здатні виконувати звичні сімейні ролі. Вони часто не мають сил, щоб допомогти своїм дітям. Із втратою близьких, родичів, сусідів, сім'я втрачає значну частину соціальної підтримки [18, с. 22].

До особливостей переживання травматичної події підлітками відносимо:

- афективну поведінку - імпульсивні вчинки, викликані сильними неконтрольованими почуттями та емоціями (наприклад: ляпаси, кидання речами, спроба суїциду);
- відхильну поведінку - скоєння вчинків, що порушують суспільні норми, закони: ознаки переживання травматичної події можна сплутати з симптомами психіатричних захворювань (наприклад: булімія, втрата контролю над споживанням їжі, може бути розцінена як втрата апетиту через травматичну подію); підліток може брати на себе роль дорослого (наприклад: хлопець бере на себе роль батька, який воює, та відтворює його поведінку); для підлітка важлива думка та авторитет однолітків; їхні дії можуть допомогти або нашкодити відновленню підлітка після травматичної події [21, с. 29-30].

Травматичний досвід, спричинений військовими подіями та вимушеним переміщенням суттєво впливає на емоційний стан дітей. У них часто виникають такі емоційно-психологічні стани: втрата суб'єктивності, автономності; порушення ідентичності; розгубленість; побоювання відторгнення; відчуття незахищеності; стану жертви; почуття нестабільності, втрати контролю. Також характерними є сором, низька самооцінка, почуття провини; почуття розриву з близькими людьми; психосоматичні розлади та прояви посттравматичного стресового розладу (ПТСР) [4, с. 1265]. При посттравматичному стресовому

розладі у дітей і підлітків спостерігається широке коло афективних, депресивних розладів з ідеями самозвинувачення, негативного ставлення до життя, часто розвивається почуття неповноцінності, заниженої самооцінки, суїцидальні думки і навіть спроби. Супутніми характерними симптомами можуть бути тривога, фобії, різноманітні вегетативні розлади. Посттравматичний стресовий розлад без лікування в більшості випадків не має тенденцію до відновлення, набуває хронічного перебігу, призводить до засвоєння перекручених норм суспільної поведінки, відбувається формування психогенного розвитку особистості [36, с. 182].

Реакція дітей молодшого шкільного на травматичні події може проявлятись через астенію, емоційну лабільність, напругу, підвищену психічну втомлюваність, головний біль, запаморочення. Виявляються соматичні скарги, підвищені показники рівня тривоги та депресії. Серед суб'єктивних скарг найбільш поширеними є розлади сну. Друге місце займають скарги на дратівливість; порушення когнітивних процесів: погіршення пам'яті, уваги; тривога; стомлюваність; зниження мотивації до навчання; агресія. Особливістю переживання травматичної події дітьми молодшого шкільного віку с безпідставне відчуття власної провини та сорому за те, що відбувається після травматичної події. Важливо зазначити, що емоційний стан внутрішньо переміщених дітей та тих, які залишилися або повернулися, мало чим відрізняється [21, с. 29].

Особливі труднощі переживають діти підліткового віку, який є найважливішим етапом у формуівнні і розвитку ідентичності. По-перше, якщо підлітки не входять у соціальну мережу однолітків, то їм доволі важко сформувати позитивне ставлення до себе. По- друге, традиції та стиль життя, які пропагують члени такої мережі можуть суперечити нормам приймаючого середовища. Як наслідок, підліток може відчувати відчуження та дезорієнтацію [18, с. 23-24]. Травмівний досвід дітей підліткового віку проявляється у них гострими емоційними реакціями, страхом, тривожністю, істериками, перепадами настрою, схильністю до насильства, втратою здатності співпереживати, асоціальною поведінкою, посттравматичними стресовими розладами, станом ступору,

надмірним збудженням, агресією, замкнутістю, соціальною дезадаптацією [21, с. 29].

У новому соціокультурному середовищі вимушено переміщені особи стикаються з іншими культурними нормами, тому демонструють прагнення до повної ізоляції, що часто супроводжується агресивністю, апатією, та прагнення до асиміляції, що призводить до втрати самоідентичності. Такі форми негативно впливають на становлення особистості дитини [17, с. 80].

1.2 Особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти.

Діти із числа ВПО змушені повністю змінювати свій звичний спосіб життя, оточення та систему навчання. Переведення до нового начального закладу в більшості випадків взаємопов'язане зі стресом, страхом перед змінами, новим оточенням та новим місцем навчання [18, с. 23]. Проблеми більшості дітей з внутрішньо переміщених сімей переважно сконцентровані в адаптації до нових навчальних колективів, а їх вирішення має полягати у створенні сприятливого соціально-психологічного середовища у закладах загальної середньої освіти. Адаптація до нового освітнього закладу тісно пов'язана із соціальною адаптацією, яка зумовлена соціальними змінами та життєвими обставинами, і потребує особливої оптимізації зусиль здобувача освіти у відповідь на ці зміни [20, с. 3]. Найпоширеніші труднощі, з якими стикаються здобувачі освіти: тривога, порушення сну, порушення здоров'я, брак спілкування, проблеми з навчанням, нетолерантне ставлення з боку однолітків, відсутність комунікації та допомоги з боку учасників освітнього процесу [27, с. 136]. Найтиповіші труднощі пов'язані з мовним бар'єром, необхідністю формування нових відносин, втратою особистістного статусу щодо вчителів та однолітків, відмінністю навчальних програм , тривалою перервою в навчанні. Внаслідок цього спостерігається підвищена тривожність і психологічна недовіра здобувачів освіти з числа ВПО до дій адміністрації освітнього закладу, наявність негативних стереотипів. До серйозних проблем, з якими стикаються діти з внутрішньо переміщених сімей,

відносять неприйняття однокласниками - від небажання спілкуватися і до фізичного насильства; зниження рівня самооцінки і потреб; зниження інтелектуальної, вольової і мотиваційної активності [17, с. 79].

Зазвичай, коли діти потрапляють у новий колектив зі сформованою структурою та лідерами, вони вимушені заново налагоджувати комунікацію з новими однокласниками та вчителями. Зміна звичного колективу часто викликає у здобувачів освіти тривогу: вони хвилюються, чи будуть прийняті новими однокласниками та чи зможуть відповідати вимогам нового закладу освіти [26, с. 75].

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених дітей до нового закладу загальної середньої освіти є одним із найважливіших складників адаптації сім'ї за місцем нового поселення. Допомогти дитині інтегруватися в новий колектив, включити її в освітній процес, зменшити рівень стресу, не виділяти з-поміж інших здобувачів освіти, мотивувати вчитися - це робота, яку сьогодні мають на високому професійному рівні виконувати педагогічні працівники [26, с. 72]. Вчені О. Роговська та С. Бабачанах зазначають, що в дітей з внутрішньо переміщених сімей, психологічні проблеми, які проявляються у порушеннях психологічного емоційного стану (погіршення комунікації з оточуючими, тривожність, втрата довіри до інших, підвищена дратівливість, агресивність, почуття самотності, ізоляції та заниженої самооцінки), ускладнюють процес соціалізації та впливають на якість виховання, що може проявлятися у порушенні дисципліни в закладі освіти та труднощах у навчанні [22, с. 545].

Адаптація дітей із числа внутрішньо переміщених осіб до нового закладу загальної середньої освіти є важливим елементом загальної адаптації сім'ї ВПО на новому місці проживання. Дитині необхідно інтегруватися в новий колектив, в якому вже сформовані стосунки, включитися в освітнє середовище, прилаштуватися до рівня вимог в новому закладі освіти, який може відрізнятися від попереднього місця навчання [31, с. 317]. У новому класі діти ВПО заново повинні здобути той статус, який мали в попередньому колі спілкування. У ході переїзду діти ВПО могли стати свідками страшних подій, пережити втрату

домівки, рідних, зрештою, своїх улюблених речей. Це робить їх більш вразливими. У віці 10-11 років така чутливість може сприйматися як слабкість, а отже, - привід для булінгу. Психологи благодійного фонду "Голоси дітей" мали справу з випадками булінгу як з боку дітей ВПО, так і тими, що спрямовані проти дітей ВПО. Серед причин - зовнішній вигляд, успіхи в навчанні, достаток сім'ї, інакшість регіону.

Категорія дітей із внутрішньо переміщених сімей має певні труднощі у соціалізації в новому освітньому середовищі. Для них характерний високий рівень шкільної тривожності, вони мають проблеми у спілкуванні з однолітками та труднощі у соціальній адаптації. Зокрема важливими чинниками, які впливають на соціалізацію дітей з внутрішньо переміщених сімей в новому освітньому середовищі є соціально-психологічний клімат нового закладу освіти та емоційний стан дітей, які потрапили в нове освітнє середовище.

В умовах нового поселення в дітей із внутрішньо переміщених сімей, які пережили страхи і стреси, спостерігається ускладнений процес налагодження спілкування в незнайомих їм раніше групах однолітків за місцем навчання чи проживання. Пережитий травматичний досвід зробив їх більш вразливими та чутливими порівняно з іншими дітьми до впливу різних несприятливих чинників. Тому педагогічним працівникам дуже важливо підібрати ефективні форми та методи групової роботи, які дадуть змогу здобувачам освіти з числа ВПО та здобувачам освіти закладу краще познайомитися, налагодити комунікацію, відволіктися від неприємних спогадів та негативних емоцій, а також сприятимуть соціальній адаптації новоприбулих здобувачів освіти [26, с. 75].

Коли дитина потрапляє в нове культурне середовище, вона починає розуміти, що її попередній досвід не є єдино правильним чи універсальним, адже інші люди живуть за власними нормами та уявленнями. Це може викликати в неї сильне емоційне переживання. Залучення дітей до позашкільних активностей, інтеграція в освітні програми різноманітних культурних архетипів, а також знайомство з казками, піснями та іграми різних регіонів сприяє розширенню знань дітей із числа внутрішньо переміщених осіб. Це, у свою чергу, допомагає

налагодити ефективне спілкування між дітьми домінуючої культури та тими, хто належить до культури внутрішньо переміщених сімей [17, с. 80].

Міжособистісна взаємодія в класі, де навчаються внутрішньо переміщені здобувачі освіти, має свої особливості та може викликати певні труднощі для здобувачів освіти, педагогів та адміністрації:

1. Тривожність і емоційна нестійкість. Через втрату дому та стабільності здобувачі освіти можуть переживати тривожність та емоційний стрес, що може впливати на їх спроможність встановлювати міжособистісні стосунки з іншими здобувачами освіти.

2. Потреба в підтримці та розумінні. Здобувачі освіти з внутрішньо переміщених сімей можуть потребувати підтримки педагогів, які, в свою чергу, повинні надавати допомогу у вирішенні соціальних та психологічно-емоційних проблем.

3. Соціальна ізоляція. Внутрішньо переміщені здобувачі освіти можуть відчувати себе відокремленими від інших здобувачів освіти, що впливає на їх здатність встановлювати міжособистісні стосунки та входити в групи.

4. Адаптація до нового середовища. Внутрішньо переміщені здобувачі освіти можуть вперше стикатися з новим освітнім середовищем, оточенням та вимогами, тому для включення в новий клас, культуру закладу загальної середньої освіти їм потрібен час.

5. Розвиток співпраці та взаємодопомоги. В класі, де навчаються внутрішньо переміщені здобувачі освіти, може розвиватися більше співпраці та взаємодопомоги між здобувачами освіти, що сприяє розвитку соціальної взаємодії.

6. Різноманітність досвіду. Здобувачі освіти із числа ВПО можуть мати різний житевий досвід, культурні особливості та погляди, які вони приносять у клас це може розширити освітній простір та сприяти взаємному розумінню та розвитку з толерантності серед здобувачів освіти.

7. Важливість відкритого спілкування. Педагоги та здобувачі освіти повинні підтримувати відкриту комунікацію та створювати безпечне середовище, у якому

здобувачі освіти можуть вільно висловлювати свої думки та емоції, обговорювати проблемні питання та отримувати підтримку, що сприяє покращенню міжособистісних стосунків в класі, де навчаються здобувачі освіти із внутрішньо переміщених сімей [1, с. 134-136].

Науковці, які вивчають процес адаптації дітей з внутрішньо переміщених сімей до нових умов життя, зазначають, що соціальна адаптація тісно пов'язана з процесом соціалізації. Основні функції зі створення безпечного та комфортного середовища навчання та виховання для внутрішньо переміщених здобувачів освіти мають виконувати всі учасники процесу адаптації дитини: вчителі, психологи, соціальні педагоги, батьки та адміністрація освітнього закладу [10, с. 44]. Окрім безпосередніх проблем, з якими стикаються діти із числа ВПО, можна визначити ще одне коло пов'язаних із цим проблем. Зокрема, особливої уваги потребує питання готовності та кваліфікації педагогів, вчителів та психологів закладу освіти до роботи з дітьми із числа ВПО та дітьми, які пережили воєнний конфлікт. Враховуючи особливий психоемоційний стан внутрішньо переміщених дітей та відсутності досвіду роботи з ними, педагоги можуть мати значні складності з освітнім процесом цієї категорії дітей. Тому необхідним є підготовка працівників освіти до особливого ставлення та роботи з внутрішньо переміщеними дітьми [15, с. 5].

Сьогодні заклади загальної середньої освіти надають соціальну підтримку, допомогу в соціальній адаптації та соціалізації внутрішньо переміщеним сім'ям з дітьми в новій громаді, регіоні, освітньому середовищі в умовах війни. Педагогічним працівникам треба формувати у дітей і їх батьків життєві вміння, знайомити з громадою, регіоном, їх культурними та освітніми надбаннями, з можливостями вирішення їх проблем, задоволенням базових та особливих потреб. Для всіх педагогічних працівників у роботі зі здобувачами освіти з числа ВПО важливим є прояв емпатії, доброзичливості для формування почуття прийняття, зниження рівня стресу і напруги, позбавлення негативних емоцій від переміщення, військових дій, страхів і відновлення психологічного стану дітей із внутрішньо переміщених сімей [32, с. 140-141]. Однією з основних

складових успішності соціальної адаптації постає створення безпечного та сприятливого середовища для продовження навчання дітей з внутрішньо переміщених сімей в закладах загальної середньої освіти [10, с. 43]. Заклади загальної середньої освіти мають унікальну можливість забезпечити соціально-педагогічну підтримку дітям із числа ВПО, надати навчальні ресурси, психологічну підтримку, забезпечуючи соціалізацію та допомогу в інтеграції [27, с. 135]. Закладу освіти необхідно надати здобувачам освіти з внутрішньо переміщених сімей навички та ресурси для самостійного вирішення проблем у новому соціальному контексті [23, с. 167].

Адаптація дітей із числа внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища закладу загальної середньої освіти є складним процесом, який містить ряд чинників та особливостей. Також важливими є особливості культурного контексту, зокрема, мовні бар'єри та відмінності в традиціях та звичаях, які можуть впливати на адаптацію дітей із числа ВПО. Заклад загальної середньої освіти може допомогти у подоланні цих перешкод, забезпечуючи підтримку педагогів, психологів та соціальних педагогів, надаючи можливість для успішної адаптації дитини ВПО в закладі освіти. Надзвичайно важливим є створення безпечного та сприятливого середовища для навчання та розвитку, а також психологічна підтримка та індивідуальний підхід до кожного внутрішньо переміщеного здобувача освіти [10, с. 43-44].

На основі досліджень науковців можемо виділити такі критерії визначення успішності адаптації здобувачів освіти з числа ВПО до нових умов закладу загальної середньої освіти:

1. Когнітивний критерій: здатність здобувачів освіти ефективно засвоювати нові знання, розвивати критичне мислення та аналітичні навички, враховуючи вплив рівнів тривожності на когнітивні процеси.

2. Соціально-емоційний критерій: позитивний емоційний стан здобувачів освіти у адаптивній ситуації та здатність підтримувати співпрацю з однокласниками та вчителями.

3. Адаптаційний критерій: позитивне суб'єктивне самооцінювання досягнутого ступеня адаптації, задоволення взаєминами в сім'ї та у закладі освіти, здатність ефективно справлятися з викликами, пов'язаними з переїздом та зміною оточення [10, с. 45].

Для дітей із категорії ВПО першочерговим завданням є адаптація до нового освітнього середовища, тому цей аспект має бути провідним у діяльності соціального педагога. Соціальний педагог є головною фігурою в процесі соціальної адаптації дітей з внутрішньо переміщених сімей. Їм формується толерантне середовище до здобувачів освіти з числа ВПО шляхом проведення навчань для педагогів щодо методів викладання, які сприятимуть розвитку толерантності; організацією фестивалів, конкурсів, що підкреслюють культурне різноманіття країни. Важливим аспектом в адаптації дітей ВПО є співпраця закладу освіти , громади і сім'ї. Необхідним є проведення тренінгів та семінарів для педагогів з тематики роботи з дітьми ВПО, співпраця з неурядовими організаціями для реалізації спільних проектів та ініціатив, проведення регулярних оцінок ефективності програм підтримки та їх адаптація до змін у потребах здобувачів освіти, активне залучення батьків до навчального процесу та заходів закладу загальної середньої освіти [27, с. 136-137].

1.3 Мистецтво як ресурс соціальної адаптації та психосоціальної підтримки внутрішньо переміщених сімей з дітьми.

Мистецтво – «це форма відображення дійсності, творча діяльність, у процесі якої створюються художні образи, які втілюють естетичне ставлення людини до реальності». Через образи прекрасного мистецтво має значний вплив на емоційну сферу людини: загострює почуття та переживання, наповнює світ різноманітними барвами й відтінками. Дослідники давно розглядають творчість як засіб стимулювання художньої активності особистості, визначаючи зміни в хімічному складі організму, посилення м'язової та мозкової діяльності, підвищення життєвого потенціалу людини та зміцнення її стійкості до труднощів [3, с. 5].

Види мистецтва – історично сформовані форми творчої діяльності , які відображають художньо осмислений зміст і відрізняються способами його втілення та структурою художнього образу. Образотворче мистецтво грунтується на візуальному сприйнятті й відтворює дійсність за допомогою пластичних і колористичних засобів: глини, фарб, мармуру тощо. Література охоплює розманіття словесної творчості та передає зміст через слово. Музика виражає художні образи через голос, звуки, а також за допомогою природних і технічних засобів. Хореографія передає зміст через рухи тіла. До синтетичних видів мистецтва належать театр, архітектура, а новітні види мистецтва базуються на використанні медіапристроїв і сучасних інформаційних технологій: відео, телебачення, кінематограф [7].

Пропонуємо один із варіантів сучасної класифікації мистецтв. До просторових видів мистецтва належать декоративно-прикладне мистецтво, живопис, архітектура, скульптура, дизайн, графіка, художня фотографія. До часових - література, музика. Просторово-часовівиди мистецтва охоплюють театр, хореографія, кіно, телебачення, естраду та цирк [40, с. 169].

У сучасних умовах одним із найдієвіших засобів успішної адаптації та інтеграції дітей з внутрішньо переміщених сімей у нове соціокультурне середовище є засоби мистецтва. Художні образи відображають усі види підсвідомчих процесів, зокрема страхи , внутрішні конфлікти та спогади. Під час словесного опису таких переживань у дитини можуть виникати труднощі. Тому саме невербальні засоби часто стають єдино можливим засобом вираження і прояснення сильних переживань [17, с. 81]. Сьогодні практика свідчить, що дітям із числа внутрішньо переміщених осіб часто складно висловлювати власні емоції та почуття. На це можуть бути різні причини. Багатьом дітям бракує досвіду говорити про себе, тому вони не завжди можуть підібрати слова, якими могли б описати, як і що вони відчувають. Дітям, які пережили важкі випробування, зазвичай важко про них говорити. Вони бояться, що не зможуть впоратися з деякими почуттями [26, с. 74-75].

Арттерапія як один із методів зцілення за допомогою мистецтва грунтується на механізмі проекції. Під час творчості людина проєктує частину свого внутрішнього світу на створений творчий продукт. Існують два основні способи використання мистецтва з терапевтичною метою:

1) рецептивний - сприйняття творів мистецтва, образів, створених іншими: кінофільмів, музики, живопису, поезії тощо. Видатні твори мистецтва мають значний лікувальний потенціал;

2) творчий - творче самовираження, власна творчість у взаємодії з арт-терапевтом. В цьому форматі арт-терапія надає можливість особистості виразити себе «іншими голосами»: кольором, формою, пластикою, глиною, ландшафтом [2, с. 19].

Використання методу арт-терапії із дітьми з внутрішньо переміщених сімей може сприяти у вирішенні проблем психічного здоров'я та задоволенні таких потреб як спілкування, прийняття, розуміння, емоційна підтримка, самовдосконалення, саморозуміння, вираження неприйнятих відчуттів, співвідношення цих відчуттів та думок з реальністю, позитивному сприйнятті навколишньої дійсності, подолання відчуття самотності тощо. Творчість є невід'ємною частиною розвитку дитини. У творчості відображається те, що її хвилює, що для неї важливе. Дитина отримує задоволення від самого процесу і не думає про кінцевий результат [29, с. 325]. Під час роботи із внутнішньо переміщеними особами арт-терапія допомагає навчитися виражати свої емоції, а роботи, які вони створюють у процесі, мають допоміжне значення і використовуються для розуміння переживань, результатом яких вони стали [13, с. 138].

У сучасному світі арт-терапія вважається одним із найбільш швидких і надійних методів у наданні психологічної допомоги. Вона допомагає у зниженні рівня тривожності, стресу, сприяє поліпшенню комунікативної сфери, підвищенню самосвідомості, зціленню від психологічних травм і підтримці ментального здоров'я [16, с. 78]. До методів, ефективних у роботі з дітьми з

внутрішньо переміщених сімей, відносимо казкотерапію, ігрову терапію, музикотерапію, глинотерапію, бібліотерапію, іпотерапію. Створення малюнків та колажів, пластилінових та глиняних фігурок знімає відчуття страху, тривоги, напруженості. Арт-терапія сприяє удосконаленню навиків спілкування, формування взаємоповаги, створює безпечне середовище та надає можливість розділити свої переживання з тими, хто має досвід переселення [17, с. 71-82].

Арттерапія є одним з найбільш адекватних методів допомоги під час травмівних подій, оскільки залучає тілесно-емоційні аспекти та створює безпечний канал вираження, об'єктивізації досвіду. Тому арт-терапія як спосіб невербального вираження є особливо цінною та ефективною в роботі з дітьми та дорослими, які пережили вимушене переселення чи інші події війни [12, с. 73]. Залучення арт-терапевтичних технік у роботі з дітьми з родин внутрішньо переміщених осіб сприяє підтримці психічного здоров'я та задоволенню базових емоційних і соціальних потреб. Зокрема, йдеться про потребу у спілкуванні, прийнятті, розумінні, емоційній підтримці, самопізнанні, особистісному зростанні, а також у безпечному вираженні пригнічених почуттів. Арт-терапія допомагає дитині усвідомити свої емоції, зіставити їх з реальністю, сформувати позитивне ставлення до навколишнього світу та зменшити відчуття ізоляції й самотності [33].

Арттерапевтична діяльність передбачає широкий вибір таких різноманітних образотворчих матеріалів, таких як фарби, олівці, воскові крейди, пастель. Для створення колажів або об'ємних композицій використовуються журнали, кольоровий папір, фольга, плівка, коробки від цукерок, текстиль, природні матеріали - кора, листя і насіння рослин, квіти, пір'я, гілки, камінці. Для ліплення використовують глину, пластилін, дерево, спеціальне тісто. Художні матеріали безпосередню впливають на художню роботу дитини. Вони спонукають її проникливіше бачити і глибше відчувати навколишній світ, викликають емоційне піднесення та сприяють формуванню естетичних смаків. Як елементи реальності ці матеріали сприяють взаємодії дитини з реальністю. Важливо з'ясувати, який матеріал викликає найбільшу експресивність дитини. Отже,

вільний вибір матеріалу є найважливішим чинником в процесі художньої роботи [30, с. 325].

Під час викликів сучасності арт-терапія у діяльності соціального педагога з дітьми з внутрішньо переміщених сімей являє собою лікувальне застосування, яке передбачає взаємодію між автором роботи, самим творчим продуктом і фахівцем. Створення візуальних образів розглядається як важливий інструмент міжособистісної комунікації, а також як форма пізнавальної діяльності автора роботи, що дозволяє йому висловити переживання, які складно передати словами. Різноманітні арт-терапевтичні методи створюють умови для безболісного доступу до глибин свідомості клієнта та сприяють опрацюванню його несвідомих переживань. Водночас відбувається розвиток заблокованих або недостатньо сформованих систем сприйняття навколишнього світу. Методи арт-терапії допомагають відпрацювати агресію, внутрішні конфлікти, страхи тощо [13, с. 139].

Арттерапія в діяльності соціального педагога може використовуватися з діагностичною метою. За допомогою творчого самовираження своїх внутрішніх проблем на папері, за допомогою виконаних з гліни, пластиліну фігур, дитина доносить соціальному педагогу інформацію про існуючу проблему, яку б не наважилася озвучити за допомогою словесного контакту. Саме тому для осіб, які не здатні розповісти про свої проблеми, арт-терапія часто стає єдиним методом діалогу між ними та фахівцем, адже вираження емоцій через творчість є значно легшим, ніж їх словесне формулювання [13, с. 137-138]. За допомогою арт-терапії дитина може розкрити свої проблеми, які не може проговорити. Опитані вченими З. Актхар та Е. Лоувеллом фахівці, які впроваджують арттерапію в свою практику, зазначають, що арттерапія є незагрозливим шляхом роботи із травмою. Вона є визначним невербальним методом комунікації. За сприяння арт-терапевтичних методів соціальні педагоги можуть активно працювати з такими актуальними проблемами, як соціально-педагогічна адаптація дітей внутрішньо

переміщених осіб на новому місті. Засоби та матеріали арт-терапії є медіаторами для вираження дітьми гострих проблем та сенситивних думок [28, с. 186-187].

Сучасний світ має величезний спектр різновидів арт-терапевтичних технологій. Серед типів арт-терапії виділяють: мальовничу терапію (малювання, проєктивно-тестові малюнкові методики), скульптурну терапію (глинотерапія, пластилінотерапія, тістопластика), музичну терапію (музикотерапія, вокалотерапія, звукова терапія), танцювальну терапію, фототерапію, колаж, драматерапію, пісочну терапію, письменницьку терапію (казкотерапія, бібліотерапія, творення історій) тощо. Методи арт-терапії є багатогранними і мають свої особливості застосування у різний віковий період [16, с. 78-79].

Малювання - це творчий акт, що дає змогу дитині відчути і зрозуміти себе, виявити власні думки й почуття, звільнитися від конфліктів, розвинути емпатію, вільно висловлювати свої мрії, сподівання. Нерідко художня діяльність стає єдиним стимулом у житті дітей, постраждалих від внутрішніх міграційних процесів. Переживши психологічний стрес, дитина тривалий час залишається збудженою, психічно неврівноваженою. Заняття різними видами образотворчого мистецтва заспокоюють нервову систему дитини, формують у неї терпеливість і наполегливість, посидючість, ретельність і старанність [30, с. 326].

Існують такі різновиди малюнку: вільне малювання (малюнок на вільну тематику); комунікативне малювання (малювання в парах на спільному аркуші паперу, комунікація відбувається лише завдяки образам і символам малюнку); спільне малювання (малювання групою спільного малюнку на ватмані); додаткове малювання, коли малюнок по колу доповнює кожен учасник групи, вносячи свої символи і змісти. Вагомим у малюнках залишається процес інтерпретації, зосереджується увага на символах, змістах, формах, кольорах, композиції, розташуванні малюнку на аркуші паперу, розмір малюнку (фігур), повторюваність символів, відсутність деталей у малюнку тощо. Найпоширенішими техніками малювання є: олівцями, малювання по воді, по склі, краплетерапія, відбитки листя, малювання мильними бульбашками, щіткою тощо.

У малюнках дитина відображає свої емоції, почуття, відношення до всесвіту у символічній формі, які важко вербалізовувати [16, с. 79].

Казкотерапія - це один із ефективних методів роботи з дітьми з числа ВПО, які зазнають тих чи інших емоційних та поведінкових труднощів. Суть цього методу полягає у створенні особливої казкової атмосфери, яка робить мрії дитини дійсністю, дозволяє дитині вступити у боротьбу зі страхами та комплексами. Казкотерапія добре долає у дітей з внутрішньо переміщених сімей високий рівень тривожності, різноманітні страхи, агресивність, адаптує до різних дитячих колективів. Процес казкотерапії дозволяє дитині усвідомити та проаналізувати свої проблеми, побачити шляхи їх вирішення. Привабливість казок для розвитку особистості полягає у відсутності чітких персоніфікацій, метафоричності мови, психологічній захищеності; наявності таємниці [30, с. 327]. Метою казкотерапії є підведення дітей з внутрішньо переміщених сімей до усвідомлення своєї внутрішньої сутності, унікальності й неповторності, до відчуття гармонії із собою та світом, прагнення до пошуків у собі сили боротьби зі страхами і тривогою. У процесі казкотерапії діти навчаються сприймати себе такими, якими вони є, усвідомлювати себе й інших людей як неповторних особистостей. Під час казкотерапії діти замислюються над утворенням зв’язків між казковими подіями й поведінкою в реальному житті, переносять казковий сенс до реальності; намагаються розшифрувати знання про всесвіт та систему відносин у ньому; розкривають свій внутрішній і зовнішній світ, осмислюють пережите, моделюють майбутнє; навчаються будувати взаємини з батьками та однолітками; визначають, якими цінностями потрібно керуватися в житті [26, с. 75-76]. Казкотерапія - ефективний напрям роботи з молодшими школярами. Завдяки казці вдається створити зону безпеки для дитини. Історії дозволяють їй відчути, що вона не самотня в своїх страхах і переживаннях, що інші переживають те ж саме. Дитина позбавляється від комплексу неповноцінності, в неї закріплюється впевненість у собі . Для підлітків - використовуємо історії, притчі, художні твори.

Ліпка - це творчий метод, який передбачає створення різних скульптур, фігурок, передбачає створення різних скульптур, об’єктів із різного матеріалу: пластиліну, тіста, глини. Пластилінотерапія - метод арт-терапії, який спрямований на розвиток важливих функцій організму, таких як сприйняття, мислення, увага тощо. Даний метод сприяє гармонізації внутрішнього стану особистості, самопізнанню, самовираженню, дослідженню внутрішнього конфлікту особистості завдяки візуальній формі тощо [16, с. 80]. Пластилін використовується для роботи з агресією, фобіями, страхами задля вираження сильних емоцій та переживань, що є важливим для психотравмованих дітей, які не завжди мають можливості виражати свої почуття і наповнені страхами. Завдяки такій роботі засобами маніпулювання матеріалом, знижується вірогідність аутоагресії, насильства з боку дитини стосовно інших. Результатом роботи з пластиліном є зниження тілесної напруги, зміна емоційного фону, можливість впоратися з неприємними переживаннями. Усвідомлення тілесних відчуттів у процесі роботи з пластиліном допомагає дитині інтегрувати отриманий досвід. Водночас пластилін не вимагає значних фізичних зусиль; сприяє створенню конкретних образів; яскраві кольори активізують фантазію та прояви спонтанності [2, с. 10-11].

Тістопластика - метод арт-терапії, який допомагає активізувати на символічному рівні динаміку внутрішнього світу людини, усвідомити та пропрацювати травмівний досвід, відреагувати емоції у процесі творчої діяльності. Даний метод передбачає такі функції: навчальну, комунікативну, виховну, релаксаційну. У роботі з дітьми метод тістопластики є цілком безпечним, можна додавати кольорові барвники або розмальовувати готові вироби фарбами. Діти роблять із тіста аплікації, відбитки фігурок, поробки з героями казок, ліплення картин та деталізованих фігур. Процес для дітей є захоплюючим і вже в процесі виготовлення поробок несе психокорекційний ефект [16, с. 80].

З метою надання допомоги внутрішньо переміщеним сім’ям з дітьми саме у закладі освіти є всі можливості, умови й відповідні фахівці для реалізування таких ефективних технологій надання підтримки як музикатерапія. Цей метод активно

використовується в корекції емоційних проблем, страхів, рухових і мовних розладів, відхилень у поведінці, при комунікативних проблемах [5, с. 62]. У роботі з дітьми музикотерапію можна застосовувати в індивідуальній і груповій формах. Музикотерапія у дитячому віці сприяє: розвитку моторних навичок, поліпшенню настрою, емоційного стану, зниженню тривожності, заспокоєнню, покращенню соціальної взаємодії та комунікації [16, с. 80]. Як форми роботи в музикотерапії застосовуються рухове розслаблення і злиття з ритмом музики; музично-рухові ігри та вправи; психічна й соматична релаксація за допомогою музики; вокальні вправи-співи; гра на музичних інструментах і ритмічна декламація; рецептивне сприймання музики; музичне малювання; пантоміма; рухова драматизація під музику; музична розповідь; гра з лялькою та дихальні вправи з музичним супроводом. Для заспокоєння та нормування психіки дітей ВПО використовують відповідні музичні програми, а також звуки живої та неживої природи. Відбирають скомпоновані фрагменти записів голосів пташок, тварин, які створюють сприятливі асоціативні спогади, образи. Ефективно діють на релаксацію ранкові хори пташок у лісі, нічні звуки [30, с. 326]. Застосування технології музикотерапії у соціально-педагогічній роботі з дітьми ВПО позитивно впливає на нормалізацію психоемоційного стану цих дітей, зниження рівня тривожності, ворожості та агресивних проявів у їх поведінці, що безумовно впливає на ефективний процес адаптації до нових умов життя. Музикотерапія безумовно може використовуватися соціальними педагогами освітніх закладів, в яких навчаються діти з внутрішньо переміщених сімей [5, с. 73-74].

Пісочна терапія в контексті арт-терапії використовується для психологічної діагностики, психокорекції розвитку дитини та врівноваження її внутрішнього стану. Метод акцентує увагу на природному вияві думок, почуттів та настрою в творчості. За допомогою пісочної терапії вирішуються внутрішні проблеми, успішно корегуються агресія і тривожність, знімаються емоційне напруження, невпевненість і страхи. Створюються позитивні установки і підвищується самооцінка дитини [30, с. 327].

Одним із методів роботи з категорією дітей ВПО молодшого шкільного та підліткового віку є лялькотерапія, яка сприяє успішній адаптації, а також має корекційний характер і впливає на покращення психічного стану внутрішньо переміщених дітей. Лялькотерапія широко використовується з метою соціальної адаптації, подолання конфліктів, корекції страху, тривожності, емоційних травм, зняттям нервово-психічної напруги тощо [8, с. 104]. Метод лялькотерапії заснований на процесах ідентифікації дитини з іграшкою, героєм казки, фільму, мультфільму. Метод лялькотерапії передбачає використання або готових ляльок, іграшок або створення ляльок дитиною власноруч. Для лялькотерапії можна використовувати пальчикові ляльки, тіньові ляльки, ляльки-маріонетки, мотузкові ляльки, площинні ляльки, перчаточні ляльки, об'ємні ляльки тощо [16, с. 80]. Під час лялькотерапії з дітьми з внутрішньо переміщених сімей використовуються різні види ляльок: площинні, з соломи чи сіна та обереги, які обираються від конкретних завдань заняття, а також від того чи це індивідуальна чи групова лялькотерапія. Зазначимо, що лялькотерапія має два етапи: виготовлення ляльки і робота з лялькою. Робота з дітьми ВПО щодо подолання негативних психічних станів з використанням лялькотерапії проводиться в двох напрямах: 1) робота з негативними емоціями; 2) робота з позитивними емоціями [8, с. 104-106].

Ефективним методом арттерапі при консультативній та психотерапевтичній роботі з дітьми, які постраждали внаслідок екстремальних подій є робота з масками. Виділяють такі способи виготовлення масок: використання готових масок, малювання на папері, картоні, пластику, виготовлення з пап’є-маше, глини, гіпсу та ін [6, с. 52].

Театральні практики довели свою ефективність в роботі з дітьми з внутрішньо переміщених сімей. [28, с. 188-189]. Заняття пантоміми з внутрішньо переміщеними дітьми сприяють психічній релаксації і творчій стимуляції, розвивають уяву й фантазію, удосконалюють рухи, допомагають зняти психічно-емоційне напруження. Ефективність психічної та соматичної стимуляції

зумовлена тим, що у них задіяні рухи, драматизація і мовлення, а також музична розповідь. Можна використовувати інший варіант, коли учасники придумують закінчення розповіді на основі власних уявлень, фантазій, зіставлення зі своїм досвідом [30, с. 326].

Ефективність процесу соціальної адаптації дітей молодшого шкільного віку з внутрішньо переміщених сімей можна значно підвищити на основі використання у процесі соціально-виховної роботи з ними засобів народного фольклору. Вчена Я. Паніна зазначає, що «театр ляльок завжди виступав важливим засобом виховання моральних цінностей дітей молодшого шкільного віку, оскільки через емоції і переживання допомагає дітям краще розуміти глибинну суть моральних категорій, інтеріоризувати моральні цінності та розкрити їх у відповідній моральній поведінці». Саме тому, український фольклор є важливим засобом соціального виховання дітей, а його використання є доцільним у соціально-адаптаційній роботі з молодшими здобувачами освіти , що допомагає значно полегшити та покращити процес їхньої соціалізації, а також допомагає дитині з числа ВПО швидше пристосуватися до нового середовища, подолати негативні наслідки вимушеного переміщення [34, с. 364-365].

Дослідження впливу перелічених методів на дітей, постраждалих від внутрішніх міграційних процесів, вказує, що арт-терапія тісно пов’язана з розвитком емоційної та соціальної сфер дитини. Після проведення занять з арт-терапії у дітей знижується тривожність, стабілізується емоційний та психологічний стан, зростає працездатність, поліпшується увага, пам’ять; підвищуються самооцінка, віра в себе та свої сили. Творчий характер занять дає дитині змогу відкривати в собі щось нове, краще розуміти себе, розвивати свої відносини з людьми та світом [30, с. 327].

Однією з форм соціально-педагогічної підтримки дітей з внутрішньо переміщених сімей в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану, є проведення майстер-класів, які сприяють соціальній адаптації дітей означеної категорії шляхом створення підтримуючого середовища та надання психологічної

підтримки. Результати є очевидними: психологічна напруга та страх зникають, діти стають впевненішими у свої силах. Творчі майстер-класи допомагають творчо відпочити, отримати емоційне розвантаження, позитивні емоції та новий захоплюючий досвід. Це можуть бути майстер-класи з плетіння браслетів, виготовлення подарункових коробок, листівок, блокнотів, малювання пейзажів, виготовлення килимів, валяння картин із шерсті тощо [31, с. 317-319].

Практика свідчить, що найбільш доцільними формами групової роботи, що сприятимуть соціальній адаптації дітей з внутрішньо переміщених сімей до умов нового проживання, є такі: творча майстерня, квест-гра, казкотерапія, перегляд мультиплікаційних фільмів. Організація окреслених видів діяльності може бути реалізована шляхом залучення здобувачів освіти до активної виховної і розвивальної міжособистісної взаємодії в позаурочний час у закладах позашкільної освіти або як окремі тематичні заходи в умовах закладу загальної середньої освіти. Творча майстерня - це вид групової творчої діяльності, яка відбувається у вигляді станційних занять (на кожній станції проводиться окремий майстер-клас із одного виду творчості: робота з різними видами матеріалів: природними матеріалами, глиною, папером, тканиною, нитками тощо). Така творча робота сприяє розвитку творчих здібностей, самовираженню, допомагає знизити рівень агресії та тривожності. Квест-гра - це динамічне інтелектуальне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами. Проходження квесту дає можливість дітям ВПО налагодити стосунки, дізнатися більше один про одного, згуртуватися як команда, тобто допомагає не лише адаптації, але й інтеграції. Відповідно, якщо завдання квесту передбачають пізнання історії чи традицій регіону, то це також допоможе краще пізнати культурні умови нового поселення [26, с.75-76].

Висновоки до першого розділу

Проведений теоретичний аналіз дозволяє дійти висновку, що діти із внутрішньо переміщених сімей становлять особливу й дуже вразливу категорію.

Через військові дії в їхньому житті відбулася різка зміна звичного середовища, проживання та кола спілкування. Під час евакуації із зони військового конфлікту більшість дітей зазнали негативного травматичного досвіду, що зумовлює виникнення труднощів у процесі їх соціальної адаптації.

Діти з сімей внутрішньо переміщених осіб мають свої власні соціально-психологічні особливості, які пов'язані зі специфікою їх життя. Серед основних проблем – порушення психоемоційного стану, соціальна ізоляція, порушення комунікації з однокласниками та педагогами. Першочерговим завданням для них є адаптація до нового освітнього та культурного середовища. Цей процес буде ефективнішим за умови супроводу відповідних фахівців, які зможуть допомогти дітям ВПО у подоланні труднощів та наявних проблем в організації власної життєдіяльності.

Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених сімей є складним і багатофакторним процесом, який потребує системного підходу. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від створення сприятливого освітнього середовища, організації комплексного психолого-педагогічного супроводу та впровадження інноваційних методів роботи, зокрема використання мистецтва як засобу психологічної підтримки, соціальної інтеграції, розвитку емоційної та соціальної сфери дитини. Мистецькі практики сприяють стабілізації психологічного та емоційного стану дітей з внутрішньо переміщених сімей, а також самопізнанню та самовираженню.

Арттерапія в структурі соціально-педагогічної роботи із дітьми з внутрішньо переміщених сімей сприяє підтримці їх психо-емоційного стану та задоволенню соціальних потреб. Перевагами методів арттерапії є можливість імплементації разом із соціально-психологічними методами та методами корекції поведінки. Більшість форм арт-терапії мають ігрову компоненту, діти ВПО позитивно сприймають ці практики, які спрямовані на реабілітацію, відновлення, особистісне зростання та розвиток компетенцій. Важливо віддавати перевагу груповим формам роботи. Організація такої спільної взаємодії сприяє активному пристосуванню дітей до умов нового соціального середовища та покращує

комунікацію між педагогами та учнями закладу освіти. Творчий та системний характер допомоги дітям, постраждалим від внутрішніх міграційних процесів, сприяє відновленню психологічного стану, соціальній інтеграції та адаптації в нових соціальних умовах.

РОЗДІЛ 2
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МИСТЕЦТВА В СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ ВПО В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Аналіз досвіду використання мистецтва в роботі з дітьми з числа ВПО

З метою дослідження досвіду використання мистецтва у роботі з дітьми з числа ВПО було організовано та проведено дослідження. Дослідження проводилось на базі ліцею № 262 в місті Києві.

На початковому етапі дослідження було проведено інтерв'ю (Додаток А) з фахівцями щодо соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва в умовах закладу загальної середньої освіти.

Інтерв'ю проводилося серед двох фахівців психологочної служби ЗЗСО, шести класних керівників початкової, середньої та старшої школи, педагога-організатора, викладача мистецтва, які мають безпосередній досвід роботи з дітьми з числа ВПО та використання мистецтва у своїй професійній діяльності. Інтерв'ю дозволило отримати розгорнуті та деталізовані відповіді щодо їхнього досвіду та особистих спостережень. Інтерв'ю побудовано з 4 блоків питань: блок 1 – загальна інформація про досвід роботи; блок 2 – досвід роботи з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми; блок 3 - використання засобів мистецтва; блок 4 – труднощі та бар'єри.

За результатами інтерв'ю фахівців: вони працюють у ЗЗСО: 2-10 років - 3 особи; 10-20 років - 7 осіб. Щодо досвіду роботи з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми у закладі освіти вони працюють: з початку воєнних дій на сході України – 6 осіб, з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну - 4 особи. 7 осіб опитувальних працюють в закладі освіти більше 10 років, 2 особи – 4 роки, 1 особа – 1 рік.

На запитання «З якими основними труднощами соціальної адаптації ВПО Ви стикаєтесь у шкільному середовищі» отримали такі відповіді: труднощі у відносинах з однокласниками- 9 осіб; труднощі у відносинах з вчителями 7 осіб;

труднощі у навчанні -8 осіб; емоційна нестабільність/тривожність -10 осіб. (рис. 2.1) . Як свідчать результати інтерв'ю, психо-емоційний стан дітей ВПО є одним із головних чинників, що впливає на їх соціальну адаптацію.

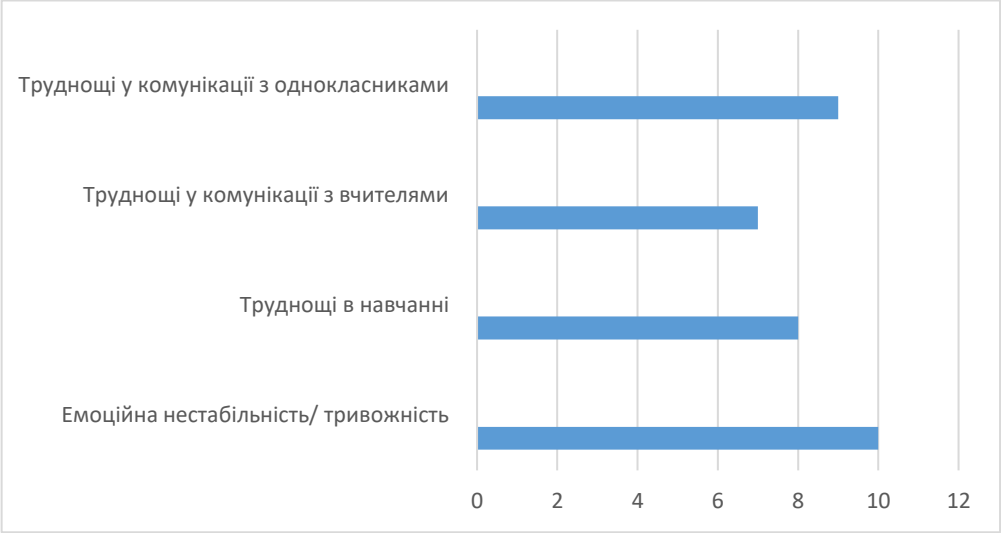

Рис. 2.1 Відповіді на питання «З якими основними труднощами соціальної адаптації ВПО Ви стикаєтесь у шкільному середовищі»

Щодо рівня адаптації дітей з числа ВПО за шкалою від 1 до 10 де 1 – низький рівень; 10 – високий, рівень 6 зазначили 2 особи опитувальних ; 7 – 5 осіб; 8 – 3 особи (рис. 2.2), що свідчить про середній рівень соціальної адаптації дітей з числа ВПО в закладі загальної середньої освіти.

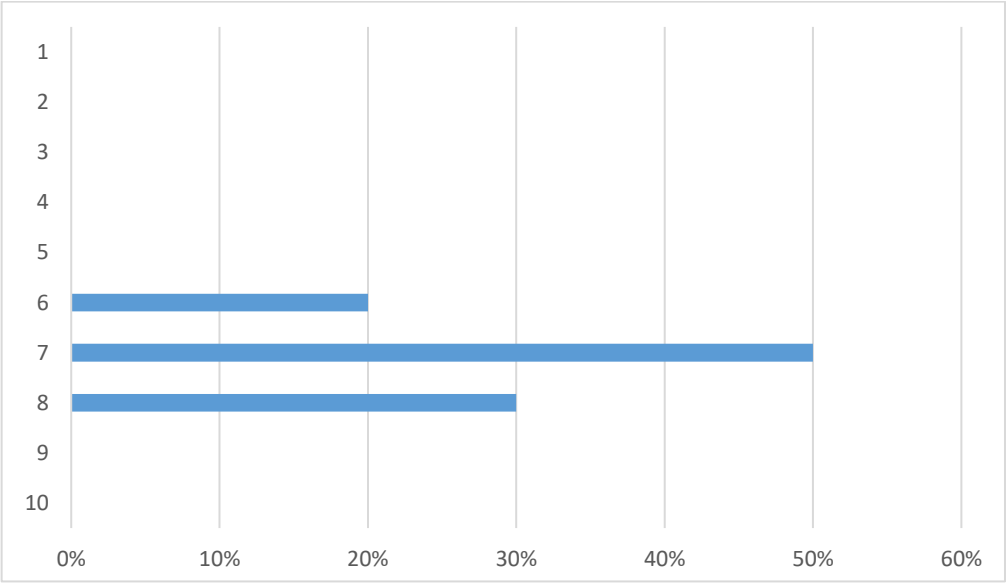

Рис. 2.2 Відповіді на запитання Як Ви оцінюєте рівень адаптації дітей із числа ВПО у Вашому закладі? (за шкалою від 1 до 10, де 1 – низький рівень; 10 – високий).

Відповіді на питання, щодо засобів мистецтва , які застосовуються у практиці фахівців для покращення адаптації дітей в освітньому середовищі можемо зазначити, що такі засоби мистецтва як театр та образотворче мистецтво застосовують 10 фахівців; музику – 8 осіб; ліплення 3 особи (рис. 2.3). Це свідчить про високу поширеність мистецтва як інструменту підтримки внутрішньо переміщених сімей з дітьми у діяльності ЗЗСО.

На питання « У яких форматах Ви частіше реалізуєте мистецькі заходи для внутрішньо переміщених сімей з дітьми в ЗЗСО» респонденти дали такі відповіді: творчі майстер-класи - 8 осіб, виставки - 8 осіб, екскурсії/відвідування музеїв - 8 осіб, індивідуальні заняття - 2 особи , групові заняття – 8 особи, театралізовані постановки/вистави - 8 осіб , колективні художні проєкти - 5 осіб.(рис. 2.4). Зміст мистецько-орієнтованої діяльності є різноманітним , що дозволяє враховувати індивідуальні творчі схильності, інтереси дітей та вікові особливості.

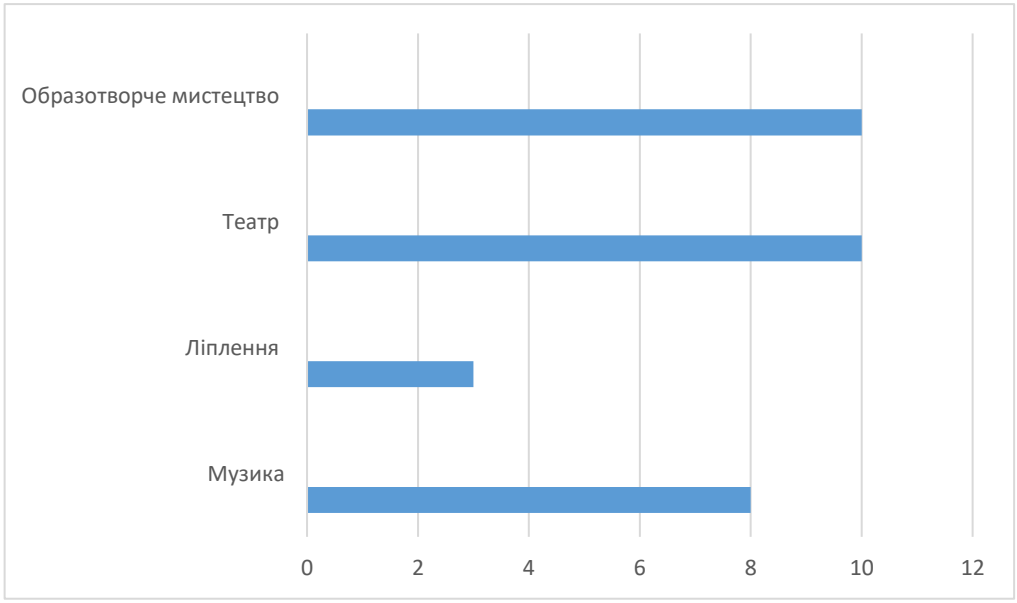

Рис. 2.3 Відповіді на запитання «Чи застосовуєте Ви у своїй практиці засоби мистецтва (театр, малювання, ліплення, музика тощо) для покращення адаптації дітей в освітньому середовищі?»

.

Рис. 2.4 Відповіді на запитання « У яких форматах Ви частіше реалізуєте мистецькі заходи для внутрішньо переміщених сімей з дітьми в ЗЗСО»

Важливо зазначити, що при залученні дітей з числа ВПО до мистецьких заходів, 8 фахівців не відокремлюють їх як особливу категорію, що сприяє конструктивній взаємодії із соціумом, покращує навичкі міжособистісної взаємодії.

На запитання «Чи використовуєте Ви такі підходи як арттерапія, образотерапія, казкотерапія? Якщо так, то як саме?» (рис. 2.5)

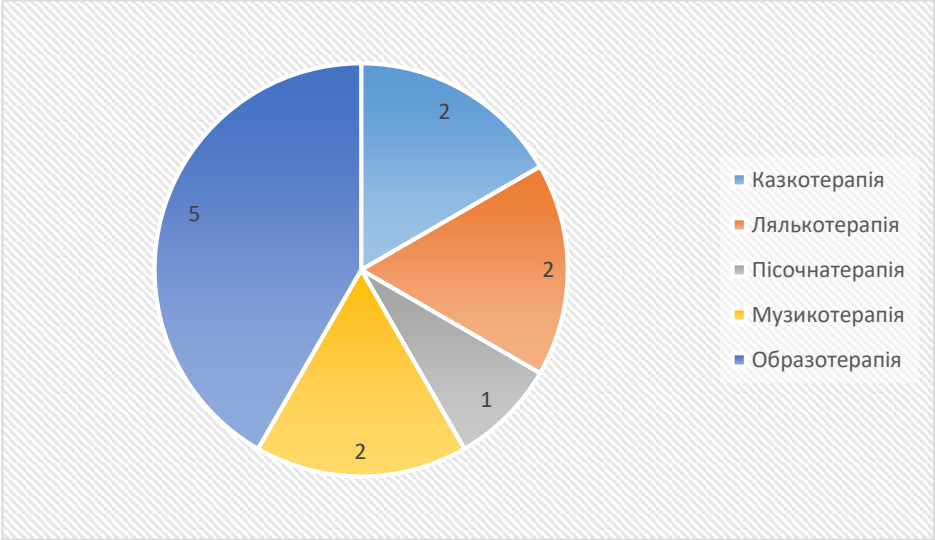

Рис. 2.5 Відповіді на запитання «Чи використовуєте Ви такі підходи як арт-терапія, драматерапія, казкотерапія? Якщо так, то як саме?»

Фахівці закладу освіти зазначили, що найчастіше впроваджують образотерапію, натомість лялькотерапію, казкотерапію- значно рідше, тільки

один фахівець застосовує пісочну терапію, що говорить о необхідності впровадження навчальних програм для педагогичного колективу для оволодіння навичками застосування арт-терапевтичних технологій.

Слід зазначити , що 8 респондентів дають перевагу груповим формам роботи, що сприяє розвитку комунікативних навичок та створює можливості для спільної діяльності та взаємодії.

Щодо ефективності мистецтва для соціальної адаптації сімей ВПО з дітьми в ЗЗСО – 8 осіб вважають засоби мистецтва дуже ефективними, ще 2 особи – скоріше ефективними. Жоден фахівець не зазначив недостатньо ефективності, що підтверджує доцільність впровадження засобів мистецтва у роботу з внутрішньо переміщеними сім’ями з дітьми (рис. 2.6)

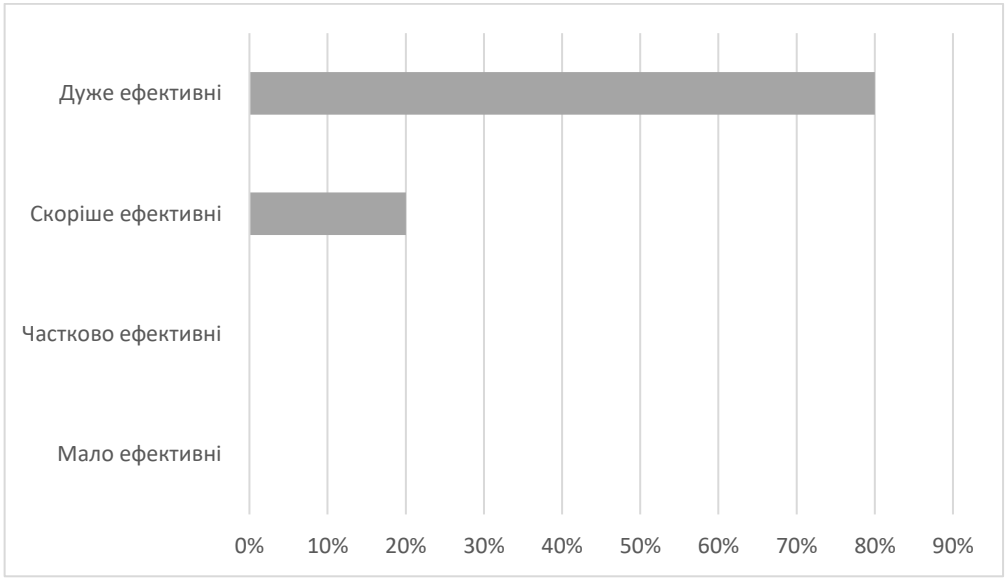

Рис. 2.6 Відповіді на запитання « Наскільки ефективними є мистецькі практики для соціальної адаптаціїї дітей з числа ВПО»

На запитання «Які зміни у поведінці або емоційному стані дітей Ви спостерігаєте після участі в мистецьких активностях?»: 8 осіб – зниження емоційної напруженості/тривожності, 8 осіб – покращення комунікації з однокласниками, 6 осіб-покращення комунікації з вчителями, 6 осіб - підвищення навчальної мотивації, зниження надмірного збудження / агресії - 4 особи, що говорить про позитивний вплив засобів мистецтва на психоемоційний стан дітей та сприянню конструктивної міжособистістної взаємодії.

В закладі загальної середньої освіти батьки активно залучаються до мистецьких заходів. Всі фахівці (10 осіб) зазначили , що активно залучають батьків до мистецьких заходів, що сприяє налагодженню комунікації дитина-школа-батьки, зміцненню сімейних зв'язків, підвищенню рівня довіри та формуванню єдиного підтримуючого середовища.

На питання «Як змінюється рівень взаємодії між дітьми ВПО та їхніми однолітками?» всі фахівці зазначили , що використання мистецьких практик покращує навичкі міжособистісної взаємодії-10 осіб, сприяє вирішенню конфліктів серед однолітків-10 осіб, а також знижує рівень агресивності та конфліктності в класі-10 осіб .

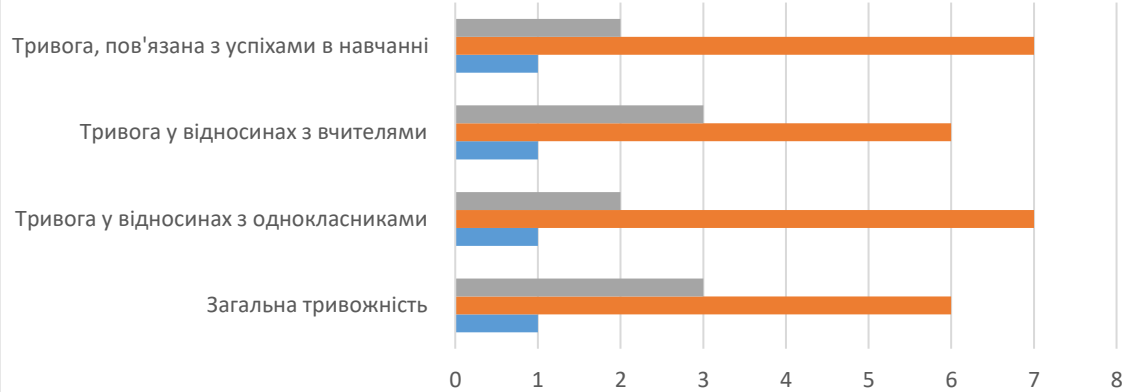
Серед основних труднощів , з якими стикалися фахівці в умовах закладу загальної середньої освіти: 9 осіб відмітили недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, 7 осіб - обмеженість часу у навчальному процесі, 5 осіб - недостатню підготовку у сфері арттерапії, проблеми з регулярністю відвідування через брак часу у батьків 5 осіб, психоемоційні бар' єри учасників - 4 особи. Це відповідає загальним проблемам впровадження інноваційних методів у освіті, необхідністю підтримки внутрішньо переміщених сімей з дітьми, залучення додаткових ресурсів та мотиваційної роботи.

Важливу роль в успішності соціальної адаптації відіграє психоемоційний стан здобувачів освіти з числа ВПО. Тому, на наступному етапі дослідження було досліджено характеристики тривожності у дітей з сімей ВПО. У дослідженні взяло участь 10 здобувачів освіти середньої школи (5-7 класів) з внутрішньо переміщених сімей, 7 здобувачів – чоловічої статі, 3- жіночої, віком 10-13 років, які є переселенцями із районів ведення військових дій та окупованих територій.

Компонентами визначення показників для діагностики здобувачів освіти та підбору діагностичної методики на момент обстеження зазначені: рівень тривожності, рівень тривожних переживань, зумовлених взаємовідносинами з однокласниками, рівень тривожних переживань з педагогами та рівень тривожних переживань пов'язаний з успіхами в навчанні.

Відповідно, проведено діагностику за допомогою стандартизованої методики: Багатошкальний опитувальник дитячої тривожності (БОДТ). Методика являє собою багатошкальний опитувальник , який дозволяє широко оцінити характеристики тривожності підлітків. Структура багатовимірної оцінки включає 10 параметрів шкал, які дозволяють дати диференційовану оцінку тривожності здобувачів освіти. Запропановані питання мають відношення до того, як ви себе зазвичай почуваєте. На кожне запитання необхідно однозначно відповісти «так» або «ні». Діагностика може використовуватись для дітей 7-18 років. Зазначимо, що ця методика пройшла експертизу відповідно до Положення про експертизу психологічного та соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах. Психологічна діагностика учнів здійснювалась за згодою батьків.

За результатами діагностики виявлено, що 6 опитувальних у шкалі «Загальна тривожність», в результатах якої відображається загальний рівень тривожних переживань у дитини, пов'язаних із особливостями її самооцінки, впевненості в собі, оцінкою перспективи і ставленням до неприємностей, мають високий рівень тривожності. У шкалі «Тривога у відносинах із однокласниками», в результатах якої відображається рівень тривожних переживань, зумовлених проблемними взаємовідносинами з іншими підлітками, 7 осіб мають високий та 1 особа - дуже високий рівень тривожності. У шкалі «Тривога у відносинах із вчителями» в результаті якої відображається рівень тривожних переживань, зумовлених взаємовідносинами із педагогами і тих, що впливають на успішність та навчальну мотивацію дитини, 6 осіб мають високий рівень тривжності. У шкалі «Тривога, пов'язана з успіхами у навчанні», в результаті якої відображається рівень тривожних побоювань дитини, що впливають безпосередньо на розвиток у неї потреби успіху, досягнені високого результату, 7 осіб мають високий рівень тривожності (рис 2.7).

	Загальна тривожність	Тривога у відносинах з однокласниками	Тривога у відносинах з вчителями	Тривога, пов'язана з успіхами в навчанні
Середній рівень	3	2	3	2
Високий рівень	6	7	6	7
Дуже високий рівень	1	1	1	1

Рис.2.7 Результати діагностики « Багатошкальний опитувальник дитячої тривожності (БОДТ).

Отримані результати опитування свідчать про те, що проблема соціальної адаптації є актуальною та потребує серйозної уваги. Більшість здобувачів освіти демонструють високі показники рівня тривожності: загальної, у відносинах з однокласниками, вчителями, пов’язаною з успіхами в навчанні, що впливає на успішність їх соціальної адаптації.

З метою корекції психоемоційного стану здобувачів освіти з числа ВПО було розроблено та проведено арттерапевтичні заняття зі здобувачами освіти з числа ВПО 5-7 класів, які брали участь в опитуванні. Заняття проводилися зі згодою батьків. Після знайомства зазначалась тема заняття та дітям розповідалось про те, що сьогодні відбуватиметься. Важливо говорити про те, що обговорюватиметься, а також зазначити: такі розмови і спогади іноді можуть бути складними і засмучувати, проте водночас вони викликатимуть відчуття надії та оптимізму у подоланні важких емоцій.

1. Заняття 1.

Розмальовка мандал «Світи всередині» .

Розмальовки «Ти як? Світи всередині» створено в межах Всеукраїнської програми ментального здоров’я «Ти як?» — ініціативи першої леді Олени

Зеленської спільно з Координаційним центром з психічного здоров'я Кабінету Міністрів України. Розмальовки допомагають створити безпечний, захищений простір.

Мета: психологічна корецція тривожних станів.

Обладнання: роздруковані розмальовки мандал, різнокольорові олівці, фломастери.

Тривалість виконання: 40 хв.

Форма роботи: групова.

Вид арт-терапії: мандалотерапія, образотерапія.

Хід заняття: дітям запропановано самостійно обрати із сьоми роздрукованих мандал ту, яка їм більше подобається. Запропановано обрати інструменти, якими вони хочуть розмальовувати. Після завершення роботи дітям запропановано обговорити чому вони обрали саме цю мандалу і, якщо вони згодні продемонструвати свою розмальовку всій групі.

Варто звернути увагу на вибір розмальовки. Кожна розмальовка має свою тему: «Захищеність», «Батьківський оберіг», «Колискова», «Смак життя», «Мандрівка», «Твоя сила». Зазначимо, що два учасники групи (учні п'ятого класу) обрали «Батьківський оберіг»; один учасник (учень сьомого класу) - «Мандрівку»; один учасник (учень п'ятого класу) - «Колискову»; два учасники (учні шостого класу) – «Смак життя»; чотири учасники (учні п'ятого, шостого класів) – «Твоя сила». Вибір мандали дозволяє нам зробити висновок про особливості деяких психологічних станів. Також звертаємо увагу на вибір інструментів для розмальовки: чотири учасники обрали різнокольорові фломастери, відповідно їх малюнок був більш яскравий та чіткий; шість учасників обрали різнокольорові олівці. Спостерігаючи за деякими дітьми, було відмічено високий рівень психоемоційної напруженості, що проявлялося у сильній заштриховці деталей та тиску на олівець; обмеження у кольоровій гамі (2-3 кольори). Всі учасники розмальовування проявляли зацікавленість, намагалися зробити розмальовування більш кольоровим, всі погодились розповісти групі, чому вони обрали саме цю мандалу і продемонстрували свою роботу всій групі.

Заняття 2.

Казкотерапевтичне заняття «Молоко з пінкою» [38].

Казка з книги збірника терапевтичних казок «Терапевтичні казки для дітей, які стикнулися з війною», створеного в рамках авторського навчального курсу Ольги Шабловської – «Казкотерапія» за підтримки Міжнародної психологічної асоціації проективних методик, для реабілітації травматичного досвіду та корекції психо-емоційного стану дітей, які зазнали травм в наслідок військових дій.

Мета: корекція психо-емоційного стану та реабілітація травматичного досвіду.

Тривалість виконання: 40 хв.

Форма роботи: групова.

Вид арттерапії: казкотерапія.

Хід заняття: дітям запропановано прослухати казку. Після завершення пропановано обговорення:

Що сподобалося в казці , а що не сподобалося?

Чи були в тебе схожі ситуації?

Чого вчить ця казка?

Який урок несе в собі ця казка?

В процесі зачитання казки зверталася увага на емоції дітей. Після зачитання казки всі діти поділились своїми емоціями, думками , які вони відчували під час зачитування казки, деякі діти поділилися власним досвідом переміщення, деякі запропанували свій власний кінець казки.

Заняття 3.

Арттерапевтичне заняття «Дерево життя»

Наративна технологія «Дерево життя» розроблена Нказело Нкубе і Девідом Денборро для роботи з групами дітей , що пережили травмівну ситуацію.

Мета: корекція психо-емоційного стану та реабілітація травматичного досвіду.

Тривалість виконання: 40 хв.

Форма роботи: групова.

Обладнанння : папір формату А4, гуаш, стаканчики з водою, пензлики, кольорові олівці, скотч, ножиці, кольорові наліпки, кулькові ручки. Хід заняття: Робота починається з обговорення з дітьми, які дерева вони знають, які в них є особливості. Ведучий малює на великому аркуші паперу своє власне дерево і пояснює на своєму прикладі, що кожен елемент дерева (коріння, стовбур, гілки, листя і плоди) та поверхня ґрунту є «опорною точкою» для розповіді про важливі аспекти того, ким дитина є і ким хотіла б бути.

Коріння – це опорна точка для того, щоб діти розповіли, звідки вони; про історію своєї родини; про те, хто в житті дитини найбільше чогось навчив; улюблене заняття, книгу, пісню чи казку.

Поверхня землі – це розповідь про те, як зазвичай проходить день, що дитина робить протягом дня.

Стовбур – це особливі вміння, які дитина згадала, пригадуючи те, чого її навчали, свої повсякденні справи і навички, які дитина демонструє в новій школі. У процесі малювання дітям часто згадується щось важливе і дороге.

Гілки – це мрії, надії та бажання дитини. Коли дитина малює гілки, можна запитувати про те, як виникли ці мрії, надії та бажання, як вони пов’язані зі значущими для дитини дорослими, як вдалося їх зберегти та що допомагало їй у цьому?

Листя – це значущі для дитини люди.

Плоди – це різноманітні дари, які отримала дитина. Насамперед нематеріальні: дари турботи, доброти, любові. Як ти думаєш, чому ця людина обдарувала тебе цим? Що вона цінувала в тобі, чому їй захотілося проявити таку любов, доброту, турботу? Як ти думаєш, що ти вніс (ла) в життя цієї людини? Якщо дитині важко назвати якісь дари, ведучий допомагає, питаючи про те, що вже обговорювалося в процесі вправи. Ведучий пояснює дітям, що треба малювати, зображаючи водночас своє Дерево Життя і коротко розповідає свою історію. Потім просить підняти руку тих, хто хотів би теж намалювати дерево. Важливо, щоб у дітей було відчуття безпеки і змога відмовитися. Після завершення малювання ведучий пропонує наклеїти малюнки на одну зі стін

кімнати. Маємо цілий ліс прекрасних дерев. Ведучий просить охочих розповісти про своє дерево. Коли дитина розповідає, ведучий розпитує її про надії, мрії, бажання, як вони виникли, як вдалося їх зберегти, хто з близьких людей не здивувався і зрадів би, дізнавшись, що у дитини вони є. Ведучий пропонує дітям написати на наліпках добрі, підбадьорливі слова та наклеїти їх на інші малюнки. Це створює жваву, теплу атмосферу.

Ліс Життя. Коли малюнки наклеєні на стіну, а добрі слова написані, всі сідають і деякий час споглядають на малюнки. Ведучий розповідає про те, які всі дерева різні і гарні, які в них міцні коріння, які потужні гілки, як багато різних людей дбали і продовжують дбати . Потім ведучий обговорює з дітьми, що у різних дерев є спільного, чим вони різняться і як в лісі захищають і підтримують одне одного, переходять до того, що спільного у дітей і ведучих. На цьому етапі обговорення проходить досить легко і весело.

Заняття 4. (2 етап заняття 3.)

Арттерапевтичне заняття «Дерево життя. Коли настає гроза».

Група знову збирається разом, щоб продовжити розмову про ліс і дерева.

Мета: корекція психо-емоційного стану та реабілітація травматичного досвіду.

Тривалість виконання: 40 хв.

Форма роботи: групова.

Обладнаннння : папір формату А4 , кольорові олівці, кулькові ручки. Грамоти.

Хід заняття: Попередні етапи вправи створили для дітей «безпечну територію», де вони можуть невимушено розповідати про власне життя, постає завдання створити умови для розповіді про травматичні ситуації в житті та визнання наслідків, але без пережитого страждання. Важливо показати, що діти не винні в тому, що з ними сталося. А найважливіше – підкреслити ті навички подолання, які у них вже є. Ось які у нас гарні дерева. Чи можна сказати, що вони завжди в безпеці, що їм ніщо не загрожує? Що може загрожувати деревам? Діти пропонують різні варіанти загрози. Але чи винні дерева в тому, що з ними це

трапляється?

Сьогодні ми порівнювали своє життя з цими прекрасними деревами. Чи можемо ми сказати, що життю людей, дітей іноді загрожує небезпека та може бути заподіяно шкоду? А якими можуть бути ці небезпеки? Як всі ці перераховані небезпеки впливають на дітей? Які почуття породжують?
У групі починають говорити про «дітей загалом», кожній дитині не доводиться виходити вперед і казати, вдається назвати й обговорити ці проблеми без почуття сорому та самозвинувачення, попри те, що більшість говорить про особистий досвід. Діти об'єднуються, щоб назвати все те, що люди роблять з тими, хто не може внаслідок різних обставин захистити себе.
Після цього ведучий запитує: «Чи винні діти в тому, що з ними це стається?». І діти відповідають.

Коли до лісу насувається гроза, всі істоти прагнуть захиститися і врятуватися. Дерева гнуться і тримаються корінням та гілками одне за одне. А що роблять діти, коли в їхнє життя приходять небезпеки? Чи можуть вони щось зробити? Хто може розповісти про це? Діти охоче розповідають, їхні способи подолання стають зрозумілішими. Вони дуже уважно слухають одне одного, бо це важливе знання, яке колись може стати в пригоді.
Потім ведучий обговорює з дітьми такі питання: Чи завжди бурі присутні в нашому житті? Чи буває такий час, коли бурі вщухають і знову настає гарна погода? А що роблять діти? З ким діти раді проводити цей час?
Після обговорення з дітьми бурі та їхні наслідки, а також способи подолання, вручаємо заздалегідь підготовлені грамоти: «Грамота видана ..., який взяв участь у програмі «Дерево Життя», і підтверджує, що у ... є вміння, бажання, надії та мрії».

Після проведених занять з дітьми була проведена бесіда, в ході якої вони поділились своїми враженнями і емоціями від занять. Серед емоцій, які були після занять у дітей - цікавість, радість, захоплення, захват, відчуття єдності.

Після занять батьки дітей отримали анкету з запитаннями, метою якої було з'ясування змін, які відбулися у дітей після проведених занять. Респонденти мали

відповісти на кілька питань, оцінивши зміни у здоров'ї, режимі сну, емоційному стані та поведінці дітей. Батьки заповнювали анкету через тиждень після участі дитини у заняттях. Опитування було організовано та проведено за допомогою Google-форм, що робить їх зручним для респондентів, незалежно від їх місця перебування. Заповнили анкету всі батьки (10 осіб), діти яких брали участь у заняттях. Із отриманих відповідей можна дійти висновку, що у всіх дітей, які брали участь у заняттях відбулись помітні батьками позитивні зміни в самопочутті та емоційному стані.

Можемо зробити висновки, що використані види арт-терапії , такі як: мандалотерапія, образотерапія, казкотерапія , арт-терапевтичні вправи сприяли стабілізації психоемоційного стану, налагодженню комунікації з однокласниками, підвищенню рівня самооцінки, зменшенню рівня тривожності, що сприяє процесу соціальної адаптації.

Проведене дослідження показало, що фахівці фахівці ЗЗСО № 262 мають позитивний досвід застосування різноманітних засобів та форм мистецької діяльності та використовують у своїй діяльності арт-терапевтичні технології: образотерапія, казкотерапія, музикотерапія, пластилінотерапія, що сприяє процесу соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти.

2.2. Методичні рекомендації щодо організації мистецько-орієнтованої соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми в ЗЗСО.

Методичні рекомендації щодо організації мистецько-орієнтованої соціально-педагогичної роботи з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми в ЗЗСО були розроблені на основі дослідження стану використання мистецтва у роботі з дітьми з числа ВПО.

1. Аналіз цільової аудиторії:

- Проведіть попереднє опитування серед потенційних учасників для визначення їх інтересів, потреб та очікувань.

- Враховуйте вікові особливості та психофізіологічні можливості дитини при плануванні мистецьких заходів:

- для дітей молодшого шкільного віку: ліплення (пластилін, тісто), малювання, казкотеранія (казка), пісочна терапія, лялькотерапія (пальчикові ляльки).

- для підлітків: колажування, театральні постанови, казкотерапія (використовуйте притчі, художні твори), колективні творчі проекти.

- Зверніть увагу на запити найбільш вразливих категорій (дітей з особливими потребами з числа ВПО).

- Враховуйте індивідуальні перваги та схильності дитини.

2. Формування команди фахівців:

- Залучіть компетентних фахівців з досвідом роботи в мистецьких практиках.

- Організуйте навчання для працівників закладу щодо специфіки роботи з ВПО та застосування арттерапевтичних методик.

- Створіть міждисциплінарну команду, що включає психологів, арт-терапевтів, соціальних працівників та представників культурної сфери.

- Враховуйте кваліфікацію та навички фахівців.

3. Налагодження міжсекторального партнерства:

-Встановіть співпрацю з місцевими закладами культури (культурними центрами, бібліотеками, музеями, будинками творчості, тощо).

- Залучіть до співпраці органи місцевого врядування для отримання підтримки та залучення додаткових ресурсів.

- Налагодьте контакти з іншими закладами освіти для обміну досвідом та спільного проведення заходів.

4. Створення безпечного простору:

- Створіть комфортне середовище, де учасники почуватимуться захищеними та прийнятими, зможуть вільно висловлювати думки, спогади та переживання.

- Встановіть правила взаємодії в групі, забезпечте конфінденційність та психологічну підтримку, що базуються на повазі, конфіденційності та підтримці.

- Під час проведення заходів забезпечте психологічний супровід для дітей, у яких можуть виникнути гострі психологічні реакції.

5. Вибір ефективних методик:

- За результатами інтерв'ю фахівців в закладі освіти найбільш ефективними арттерапевтичними методами для соціальної адаптації ВПО є:

- Образотерапія (малювання, створення колажів)

- Казкотерапія (казки, притчі, створення історій).

- Музикотерапія (рух під музику, спів)

- Пісочна терапія (пісочна анімація, створення сюжетів на піску)

- Лялькотерапія (пальчикові ляльки).

- Декоративно-прикладне мистецтво (творчі майстер-класи, творчі майстерні).

- Пластилінотерапія (створення фігурок з пластилину)

- Театральні практики (пантоміма, рольові ігри)

- Використовуйте ресурсні, з невеликим об'ємом матеріалів, короткі за часом, прості у виконанні та для виконання техніки.

- Використовуйте техніки арт-терапії більш ніж один раз на тиждень для отримання чітко визначеного результату.

- Використовуйте техніки арт-терапії у випадку підвищених рівнів стресу (депресивних проявів серед дітей ВПО).

- Використовуйте арт-техніки у випадку виявлення постравматичного стресового розладу.

- Адаптуйте обрані техніки арттерапії до індивідуальних потреб дитини та застосовуйте уяву під час процесу.

- Використовуйте креативні методи арт-терапії.

- Інтегруйте арттерапевтичні методи та мистецько-орієнтовану роботу у систему психолого-педагогічного супроводу дітей психологічної служби, у виховну роботу класних керівників, у систему позаурочної та гурткової роботи.

6. Планування та проведення заходів.

- Забезпечте спеціально організований простір який забезпечує доступність матеріалів для творчості та групової взаємодії.

- Дотримуйтесь принципів безпеки та добровільності участі.

- Забезпечте системність та регулярність проведення заходів для досягнення стійких результатів.

- Поєднуйте індивідуальні та групові форми роботи для більш швидкого досягнення бажаних результатів.

- Залучайте дітей ВПО до мистецьких проєктів (надавайте їм умови для прояву ініціативи щодо проведення мистецьких заходів, надавайте можливість ділитися власним досвідом та навичками).

- Не відокремлюйте дітей ВПО як «особливу категорію».

- Залучайте батьків до мистецьких заходів для налагодження комунікації, зміцнення сімейних зв'язків та формування підтримуючого середовища.

- Заохочуйте внутрішньо переміщених сімей з дітьми до відвідування музеїв, творчих заходів, виконання образотворчої діяльності у вільний час.

7. Оцінка ефективності

- Збирайте зворотній зв'язок до та після проведення заходів.

- Використовуйте інтерв'ю, анкетування, бесіди, фокус-групи для розуміння вливу заходів.

- Спостерігайте за змінами психоемоційного стану та поведінкою учасників заходів.

Організація мистецько-орієнтованої соціально-педагогічної роботи має бути системною, поетапною, повинна забезпечувати комплексний вплив на емоційний стан дітей та розвиток комунікативних навичок, поєднуючи різні формати та підходи, такі як арт-терапія, групові форми діяльності та творчі практики в умовах закладу загальної середньої освіти.

Висновки до другого розділу

На основі проведеного аналізу досвіду використання мистецтва у роботі з дітьми ВПО в умовах ЗЗСО можна сформулювати такі висновки.

1. За результатами інтерв'ю з фахівцями закладу загальної середньої освіти щодо соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва в умовах закладу загальної середньої освіти виявлено, що найбільш ефективними мистецькими практиками для соціальної адаптації дітей з числа ВПО є образотворче мистецтво, театр, ліпка (пластилінотерапія), музика, арттерапія (образотерапія, музикотерапія). Мистецькі практики застосовуються у форматах творчих майстер-класів, театралізованих постанов, виставах, колективних художніх проектах, а також у проведенні екскурсій та відвідуванні музеїв. Перевага надається груповим формам роботи, що сприяє розвитку комунікативних навичок, формуванню навичок співпраці та зниження соціальної ізоляції дітей. Позитивними змінами, які спостерігаються після участі у мистецьких активностях є зниження емоційної напруженості, тривожності, покращення комунікації з однокласниками, вчителями, підвищення навчальної мотивації.

Водночас дослідження виявило низку проблем, що ускладнюють системне впровадження мистецьких практик, серед яких недостатнє матеріально-технічне забезпечення, обмеженість часу в освітньому процесі, потреба у додатковій підготовці педагогів у сфері арт-терапії.

2. Проведене діагностичне дослідження особливостей тривожності у дітей внутрішньо переміщених сімей з використанням багатошкального опитувальника дитячої тривожності (БОДТ) дозволило виявити високий рівень емоційної напруженості та тривожних переживань. Найбільш вираженими є тривожні переживання, пов'язані з міжособистісними відносинами та навчальною діяльністю, що свідчить про труднощі адаптаційного процесу та потребу в цілеспрямованій психо-корекційній роботі.

Реалізація комплексу арттерапевтичних занять (мандалотерапія, казкотерапія, наративно-орієнтовані методики «Дерево життя» та «Коли настає

гроза») продемонструвала позитивну динаміку психоемоційного стану дітей. Дані, отримані шляхом анкетування батьків додатково засвідчили позитивні зміни у функціональному стані дітей, зокрема покращення якості сну, зменшення проявів тривожності, а також зростання активності, пізнавальної зацікавленості та емоційної стабільності.

3. Розроблено методичні рекомендації щодо організації мистецько-орієнтованої соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми в ЗЗСО, які включають такі етапи: аналіз цільової аудиторії, формування команди фахівців, налагодження міжсекторального партнерства, створення безпечного простору, вибір ефективних методик, планування та проведення заходів, оцінку ефективності.

Встановлено, що мистецько-орієнтована соціально-педагогічна робота має бути системною, поетапною, повинна забезпечувати комплексний вплив на емоційний стан дітей та розвиток комунікативних навичок, поєднуючи різні види арт-терапії, групові форми діяльності та творчі практики в умовах закладу загальної середньої освіти. Таким чином, у сучасних умовах засоби мистецтва виступають ефективним методом для успішної адаптації та інтеграції дітей до нових соціально-культурних умов.

ВИСНОВКИ

1. У процесі дослідження було проаналізовано теоретичні засади соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти та визначено особливості їхніх соціально-психологічних потреб. Встановлено, що в умовах повномасштабної війни в Україні, яка спричинила масштабне внутрішнє переміщення населення, проблема соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми є особливо актуальною. Діти з внутрішньо переміщених сімей становлять особливу і дуже вразливу категорію. Вони мають свої власні особливі соціально-психологічні особливості, які пов'язані зі специфікою їх життя. Теоретичний аналіз показав, що соціальна адаптація внутрішньо переміщених дітей є складним та багатофакторним процесом. Основними чинниками, що впливають на процес адаптації є соціальна підтримка з боку спільноти закладу загальної середньої освіти, психологічна підтримка у подоланні стресу внаслідок переїзду та соціально-культурна інтеграція до нового середовища.

2. Встановлено, що одним із найефективніших методів успішної адаптації та інтеграції дітей до нових соціо-культурних умов є засоби мистецтва. Аналіз наукової літератури показав, що мистецтво є універсальним інструментом невербальної комунікації, соціальної взаємодії та самовираження. Мистецькі практики сприяють гармонізації внутрішнього стану, міжособистісною комунікації. Включення у соціально-педагогічну роботу в умовах закладу загальної середньої освіти занять з образотерапії, музикотерапії, театральних практик, декоративно-прикладного мистецтва, казкотерапії, лялькотерапія, пластилінотерапія сприяє вдосконаленню навичок спілкування, подоланню відчуття самотності, підвищенню самосвідомості та відновленню психоемоційного стану дітей з внутрішньо переміщених сімей, що сприяє їх соціальній адаптації.

3. Дослідження стану адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми показало, що проблема соціальної адаптації є актуальною. Заклад загальної

середньої освіти широко використовує засоби мистецтва та мистецькі практики у роботі з дітьми з числа ВПО. На основі результатів інтерв'ю з фахівцями закладу освіти встановлено, що театр, малювання, ліплення, найчастіше використовуються для покращення адаптації дітей в освітньому середовищі. Мистецькі заходи реалізуються у форматах творчих майстер-класів, театралізованих постанов, колективних художніх проектів, що дозволяє враховувати індивідуальні схильності, інтереси дітей та вікові особливості. Фахівці закладу освіти використовують такі підходи як арт-терапія: образотерапія, казкотерапія, музикотерапія, лялькотерапія. Результати проведеного дослідження підтверджують, що мистецькі практики сприяють налогодженню емоційного стану дітей, покращують навички комунікації, сприяють соціальній адаптації.

4. Розроблені методичні рекомендації щодо організації мистецько-орієнтованої соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми в закладі загальної середньої освіти мають комплексний характер та передбачають такі етапи як: аналіз цільової аудиторії, формування команди фахівців, налагодження міжсекторального партнерства, створення безпечного простору, вибір ефективних методик, планування та проведення заходів та оцінка ефективності. Рекомендації покликані допомогти закладам загальної середньої освіти ефективно впроваджувати та використовувати засоби мистецтва для сприяння процесу соціальної адаптації, відновленню психо-емоційного стану та інтеграції в соціальне середовище внутрішньо переміщених сімей з дітьми.

Отже, результати дослідження підтверджують актуальність проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми і підкреслюють, що системне використання засобів мистецтва в діяльності закладів загальної середньої освіти є перспективним напрямом соціальної підтримки внутрішньо переміщенних сімей із дітьми, що сприяє їх успішній соціальній адаптації, емоційному відновленню, особистісному зростанню, а також формуванню згуртованих і толерантних спільнот.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булавенко С. Співпраця батьків та школи для формування соціальної активності учнів. *Молодь і ринок*. 2019. № 10. С. 134–139.

2. Вознесенська О. Медіаарттерапія в роботі з травмами війни у дітей та підлітків. Київ, 2020.

3. Вознесенська О. Мир. Мистецтво. Human Rights Foundation, 2019. 34 с.

4. Гарева І. Характеристика соціально-педагогічної реабілітації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб. *Освіта і наука - 2023. зб*. наукових праць. К: УДУ імені Михайла Драгоманова. 2023. С. 1264–1266.

5. Григоренко І., Савельєва Н. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей "Соц. робота" і "Соц. педагогіка"]. Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.

6. Досвід надання допомоги дітям та сім'ям - жертвам військового конфлікту / І. Корнієнко та ін. Київ : УНМЦ практ. психології і соц. роботи, 2017. 152 с.

7. Енциклопедичний словник з арт-терапії / О. Вознесенська та ін. Київ : ФОП Назаренко Т.В., 2017. 312 с.

8. Жданович Ю. Лялькотерапія у роботі з дітьми вимушених переселенців. *Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії*. 2018. С. 104–106.

9. Жданович Ю. Особливості адаптації дітей вимушених переселенців. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молод*і. 2017. № 21 (1). С. 204–214.

10. Завацька Л. Визначення актуального рівня успішності соціальної адаптації школярів із числа внутрішньо переміщених осіб. *Вісник національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченк*а. 2023. № 23. С. 42–48.

11. Заверико Н., Тимофєєнко К., Яшина О. Соціально-педагогічна адаптація внутрішньо переміщених та тимчасово переміщених українських дітей. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2023. № 4. С. 111–117.

12. Касумова О. Арттерапевтична авторська методика "Пташка та гніздечко" в роботі з дітьми та дорослими, які пережили досвід вимушеного переселенця. *Простір арт-терапії*. 2025. № 2 (38). С. 70–85.

13. Квітко Н. Використання арт-терапевтичних методів у роботі соціального педагога з внутрішньо переміщеними особами. Сучасні реалії та перспективи соціального виховання в різних соціальних інституціях: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. 2023. С. 137–140.

14. Киричук М. Психологічна підтримка школи в часі війни. Соціальна допомога і соціальна робота: виклики сучасності: матеріали IV Всеукр. наук.-практ.конф., м. Луцьк, 11-12 трав. 2023 р. С. 318–319.

15. Ковязіна К. Забезпечення соціального захисту дітей внутрішньо переміщених осіб. *Соціальна політика*. № 28. С. 2–10.

16. Куліш О., Сірик І. Методи арттерапії у роботі з дітьми внутрішньо переміщених осіб молодшого шкільного віку. *Вікова та педагогічна психологія*. 2024. № 58. С. 77–82.

17. Михайлишин Г., Сабат Н. Соціально-педагогічна підтримка дітей внутрішньо переміщених осіб як напрям діяльності соціального педагога. Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи: тези доп. III Всеукр. з міжнар. участю науково-практ. конф., 19 квіт. 2018 р. Івано-Франківськ. 2018. С. 77–82.

18. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів / Г. Герило та ін. Київ : УНМЦ практ. психології і соц. роботи, 2018. 128 с.

19. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social work and education*. 2022. № 9 №1. С. 89–99.

20. Про методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах : Лист МОН від 22.07.2024 № № 1/13007-24.

21. Психологічний супровід відновлення освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти (з досвіду П 86 роботи) / В. Панок та ін. ; ред. В. Панка. Київ : УНМЦ практ. психології і соц. роботи, 2024. 225 с.

22. Роговська О., Бабачанах С. Проблеми інтеграції дітей внутріньо переміщених осіб до приймаючої громади. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2024. Т. 1, № 12. С. 540–555.

23. Руденок А., Поплавська Б. Особливості міжособистісних стосунків у класі, в якому навчаються внутрішньо переміщені учні. *Науковий журнал "Психологічні травелоги*". 2023. № 4. С. 166–175.

24. Сабат Н., Онуфрейчук Х. Соціально-педагогічна адаптація дітей із тимчасово окупованих територій України у новому шкільному середовищі. Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи: тези доповідей III всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 19 квітня 2018 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 284 с.

25. Савчук З., Слободиська О. Мандала-терапія як інструмент психологічної корекції тривожних станів в юнацькому віці. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти.* 2019. № 1. С. 8–12.

26. Силкіна С. Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах нового поселення. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 69–79.

27. Сова В. Соціально-педагогічна підтримка дітей внутрішньо переміщених осіб в закладі освіти. *Молода наука*. 2025. 2025. Т. 1. С. 135–137.

28. Солнишкіна А. Використання креативного потенціалу Арт-терапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. № 88. С. 186–189.

29. Соціально-психологічна допомога дітям вимушених переселенців засобами арт-терапії / Н. Скотна та ін. Актуальні питання гуманітарних наук. 2017. № 17. С. 321–328.

30. Студентський дайджест. Збірник наукових матеріалів здобувачів вищої освіти. Рівне : РДГУ, 2021. 145 с.

31. Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали Всеукраїнської науково-практичної

конференції, 27 жовтня 2023 р.: збірник наукових праць.Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2023. 405 с.

32. Трубавіна І., Чередниченко О., Недря К. Робота педагогічних працівників ЗЗСО з внутрішньо переміщеними дітьми в умовах війни. Я.А. коменський - фундатор наукової педагогіки (з нагоди 430- річчя від дня народження видатного педагога): матеріали VII всеукр. науково-практичної онлайн-конференції з міжнародною участю, 10-11 листопада 2022 р. Умань. 2022. С. 139–141.

33. Файчук О., Гроссу Т. Арт-терапія як метод подолання психічної травми у дітей в умовах війни. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2025.

34. Харитонова М. Соціальна адаптація дітей молодшого шкільного віку з сімей внутрішньо переміщених осіб засобами народного фольклору. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 27 жовтня 2023 р.: збірник наукових праць.х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2023. С. 363–365.

35. Хачатурян Ю. Порівняльний аналіз соціально-психологічної адаптації дітей-мігрантів та місцевих дітей. *Український психологічний журнал*: *зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. № 2 (12). С. 182–194.

36. Хачатурян Ю. Теоретичний аналіз проблеми психотравми в дітей. *Український психологічний журнал*: *зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2018. № 1 (7). С. 171–186.

37. Хачатурян Ю. Теоретичний аналіз проблеми соціальної адаптації дітей вимушених мігрантів. *Український психологічний журнал: зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 1 (3). С. 177–191.

38. Шабловська О. Терапевтичні казки для дітей, які стикнулися з війною. Міжнар. психол. асоц. проект. методик (МПАПМ), 2023.

39. Шайдеманн Г. Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб: сучасні виклики та напрями підтримки в приймаючих громадах. *Міжнародний науковий журнал "Грааль науки"*. 2025. № 59. С. 677–683.

40. Шмельова Т. Специфіка класифікації мистецтв у сучасній науці. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2013. № 3. С. 167–170.

ДОДАТКИ

Додаток А

План інтерв'ю з фахівцями щодо соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми засобами мистецтва в умовах закладу загальної середньої освіти

Інструкція для респондента:

Шановний(а) _____! Просимо Вас відповісти на запропоновані запитання. Інтерв'ю є анонімним, отримані результати будуть використані виключно в узагальненому вигляді для наукового дослідження.

Просити про ведення аудіо запису для можливості подальшого аналізу

Блок 1. Загальна інформація про досвід роботи

1. **Вкажіть, будь ласка, Вашу професію та сферу діяльності.**
2. **Скільки років Ви працюєте в закладі освіти?**

Блок 2. Досвід роботи з з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми

1. Який Ваш досвід роботи з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми у закладі освіти? (вкажіть кількість років(місяців))
2. З якими основними труднощами соціальної адаптації ВПО Ви стикаєтесь у шкільному середовищі?
3. Як Ви оцінюєте рівень адаптації дітей із числа ВПО у Вашому закладі? (за шкалою від 1 до 10, де 1 – низький рівень; 10 – високий)
4. Які основні соціально-психологічні потреби дітей із внутрішньо переміщених сімей Ви виділяєте?

Блок 3. Використання засобів мистецтва

5. На Вашу думку, як може впливати мистецтво на соціальну адаптацію **внутрішньо переміщених сімей з дітьми ?**
6. Чи застосовуєте Ви у своїй практиці засоби мистецтва (театр, малювання, ліплення, музика тощо) для покращення адаптації дітей в освітньому середовищі?
7. Які саме форми мистецької діяльності виявилися найбільш ефективними?

8. Чи використовуєте Ви такі підходи, як арттерапія, драматерапія, казкотерапія? Якщо так, то як саме?
9. Які зміни у поведінці або емоційному стані дітей Ви спостерігаєте після участі в мистецьких активностях?
10. Чи залучаються батьки до мистецьких заходів? Якщо так, то яким чином? (чи ініціюють батьки такі заходи?)
11. Як змінюється рівень взаємодії між дітьми ВПО та їхніми однолітками?

Блок 4. Труднощі та бар'єри

12. З якими труднощами Ви стикаєтесь при впровадженні мистецьких практик?
13. Якої підтримки або підвищення кваліфікації потребують фахівці для ефективного використання мистецьких методів?
14. Про що ще б Ви хотіли б сказати з даної теми?

Щиро дякуємо за приділений час. Ваша думка є цінною для нас.